

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“Тасдиқлайман”

Тармоқ маркази директори

_____ А.А.Хасанов

“ _____ ” _____ 2015 йил

**“Сахна нутқи модулини ўқитишдаги инновациялар” МОДУЛИ
БЎЙИЧА**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тузувчи: Жуманёзов Р.

Тошкент – 2015

МУНДАРИЖА

1	ИШЧИ ДАСТУР
2.	МАЪРУЗА МАТНИ
	1-МАВЗУ. Саҳна нутқи Модулини ўқитиш методикаси инновациялари модулининг мақсади.....
	2-МАВЗУ. Муаллиф асарида характер ва образларнинг ички кечинмалари ва ижрочилик маҳорати.....
	3-МАВЗУ. Телевидение ва радиода турли дастурлар (сиёсий-ижтимоий, маданий-маърифий, кўнгил очар интерактив) тайёрлаш ва уларни олиб бориш.
3.	КАЛИТ СЎЗЛАР.....
4.	САВОЛЛАР.....
5.	АДАБИЁТЛАР РЎЙЎХАТИ.....
6.	ТАҚДИМОТ.....
7.	ТЕСТ САВОЛЛАРИ

Умуммутахассислик бўйича тайёргарлик

I. Ишчи дастур

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги инновациялар” модулининг мақсади: Саҳна нутқи фанини ўқитиш методикаси инновациялари фанининг мақсади. Саҳна ва экран томошаларида бадиийлик ва ҳаётий ҳақиқат. Муаллиф асарида характер ва образларнинг ички кечинмалари ва ижрочилик маҳорати. Бугунги кун телевидения ва радиода нутқ муаммолари, уларнинг бартараф қилиш омиллари. Телевидение ва радиода турли дастурлар (сиёсий-ижтимоий, маданий-маърифий, кўнгил очар интерактив) тайёрлаш ва уларни олиб бориш. Бугунги кун фильмларида дубляж жараёнлари.

Модулни ўрганишнинг долзарблиги. Республикамиздаги санъат ва маданият тизимларда рўй бераётган ўзгаришлар ҳар бир шахс учун, унинг маънавий ва маданий ҳаётининг барқарор бўлиши учун катта имкониятлар яратади. Республикамиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Мамлакатни модернизация қилиш ва аҳолига муносиб шароит яратиб бериш борасида ўз олдимизга қўйган мақсад ва вазифаларимиз ҳамда минтақа ва жаҳон бозорларида рўй бераётган ўзгаришлар, кучли талаб ва рақобат иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришни объектив шарт қилиб қўймоқда». Бундай шартлардан бири – жамиятдаги муаммоларга илмий ёндашишдир. Бу ёндашувда саҳна нутқи модули муҳим ўрин тутаяди.

-Нафас меъёрини мустаҳкамлаш, овоз жаранги имкониятларини ривожлантириш, тўғри йўналтириш.

-Тасаввур ва тасвирлаш маҳоратининг эркинлиги, ранг-баранглиги, аниқ, равон, ифодавий бетакрорлигининг услубий амалий ижросини таъминлаш.

-Модулдан олган билим ва малакаларини етук ижодкор сифатида шаклланиши ҳамда ижодкор шахс бўлиб етишишга қаратиш.

-Ҳаётий мулоқот фаоллиги ва таъсирчанлигида эркин, жонли, таъсирли ҳикоялаш маҳоратини ўзлаштириш.

-Тасаввур ва тасвирлаш маҳоратининг эркинлиги, ранг-баранглиги, аниқ, равон, ифодавий бетакрорлигининг услубий амалий ижросини таъминлаш.

-Миллий истиқлол ғоялари акс этган шеърӣй ва насрий бадиий матнларнинг таҳлили ҳамда талқинини ўзлаштириш.

-Турли образлар ва уларнинг нутқий талқини, фикр, ғоя, мақсад ва уларнинг сўз хатти-ҳаракатидаги ифодавий ҳусусиятларини ўзлаштириш.

“Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги инновациялар” модулининг вазифалари:

- саҳна нутқи модулининг ўқитиш ҳамда амалий машғулотларни ўтказиш жараёнида видео, аудио ёзувлардан тасвирга олиш ва тингловчиларга нутқидаги ўзига хос жиҳатлар ютуқ ва камчиликларини кўрсатиш;

- интернетдан фойдаланиш, радио, телевидение, кинода намойиш қилинган асарларда сўз санъати ва унинг ютуқларидан ижодий фойдаланиш;

- жонли, аниқ, таъсирчан ижро маҳоратини шакллантириш ва такомиллаштиришнинг услубий амалий ижро маҳорати устида иш олиб бориш;

- режиссёрлик, актёрлик таълим, касбий таълим, маданият ва санъат муассасаларини бошқариш йўналиши тингловчиларининг намунали, равон нутқини такомиллаштиришга асос бўладиган сахнавий нутқини ўзлаштириш;

Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

“Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги инновациялар” модул бўйича билим, кўникма ва малакаларга қўйиладиган талаблар қуйидагилардан иборат:

Саҳна нутқи техникасининг ижро маҳорати, унинг ўрни ва вазифаларини мукамал билиш;

Товушлар талаффузининг мукамаллигини ифодаловчи нутқ аъзолари лаб, жағ, тишлар ҳамда томоқнинг маромли ва меъерий фаолиятини таъминловчи вазифаларини билиши, ўзлаштириши, эркин кўникмалар ҳосил қилиши;

овоз, товушлар талаффузининг моҳияти ва уни мустаҳкамлашнинг услубий, амалий асосларини ҳаракатланиш маромлари ва нафас органларининг вазифаларини билиши ва амалий ижодий ижро меёрларига эришиши;

нафасни тўғри олиш ва кўникма ҳосил қилиши, шунингдек уни турли матнларда тўғри сарфлаш эркинлигига эришиши;

сахнавий нутқ техникасининг такомиллаштирувчи, мустаҳкамловчи машқларнинг услубий-амалий жиҳатдан ўзлаштириши;

овоз жаранги имкониятларини мустаҳкамлаш (қайтарғичлар, резанаторлар) сонор товушлари, бирикмалари билан амалга ошириладиган машқларни ўзлаштириш, овоз диапазонининг кенглиги, ўзгарувчанлиги, пастки, ўрта ва юқори қатламлардаги жаранги ва тембрини ҳосил қилишга эришишни билиши керак.

Саҳна нутқи маҳоратини эгаллашда услуб ва воситалардан фойдаланиш билан бирга таҳлил орқали янги асарлар мажмуаси устида ишлаш кўникмаларига эга бўлиши керак. Шу билан бирга модулнинг тарихини зарурий томонларини ва замонавий илмий-услубий адабиётлар ҳақида маълумот олиш ва тушуниш, мунтазам ўз устида ишлаш зарурлигини ҳис қилиши ҳамда модулнинг илмий-услубий, шунингдек, ижодий асосларини шакллантирувчи мажмуаларини ўзлаштириши керак.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги илғор тажрибалардан фойдаланиш”, “Режиссёрлик ва актёрлик санъатида саҳна нутқининг ўрни”, “Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги долзарб масалалар”, “Саҳна нутқи фанини ўқитишда “Устоз-шогирд” анъаналари,

“Саҳна нутқи фанини ўқитишда компьютер технологияларидан фойдаланиш услубиёти” ўқув модуллари билан узвий боғланган.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Саҳна нутқи Модулини ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар компьютер техникаси, аудио ва видеотасмалар, мультимедия, тест саволлари ва тарқатма материаллардан фойдаланилади. Дарс жараёнида қўлланиладиган педагогик амалиётга илмий асосланган педагогик технологиялар амалий қўлланилади. Бу услубларнинг натижалари, яъни тингловчининг билим ва кўникмаларини эгаллаш жараёни рейтинг тизимида баҳоланиб борилади. Якуний рейтинг назорати эса кўрик тарзида мутахассислар (томошабинлар)га тақдим қилинади. Кўрик натижалари мутахассислар томонидан муҳокама қилинади. Гуруҳли, амалий ва якка машғулотларни ташкил қилишда эса таълим методларидан фойдаланилади.

Шахсга йўналтирилган таълим. Бу таълим ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг саҳна нутқи, хусусан сўз саънати ижрочилигида мукамал ижро маҳоратига ва тингловчининг индивидуал имкониятини очишни кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштириладиганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошилишни назарда тутди.

Тизимли ёндошув. Таълим технологияси тизимининг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жараённинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга йўналтирилган ёндошув. Шахснинг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятни активлаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча қобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндошув. Бу ёндошув ўқув муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи фаолият мазмунини шакллантиришда ва эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларидан бири. Бунда илмий билимни объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усулларини, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни мустақил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усулларини қўллаш. Янги компьютер ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллаш.

Ўқитишнинг усуллари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, тарқатма материаллар), муаммоли таълим, ақлий ҳужум, муаммоли таълим, диалогик ёндошув, ўз-ўзини назорат, лойиҳалаш ва ҳ.к. усуллари, амалий ишлар.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари. Диалог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив, гуруҳ ва якка.

Ўқитиш воситалари. Ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни) билан бир қаторда – компьютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникация усуллари. Тингловчилар билан оператив тескари алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатлар.

Бошқариш усуллари ва воситалари. Ўқув машғулотни бошқичларини белгилаб берувчи технологик карта кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва баҳолаш. Ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида ижодий дастур ёрдамида тингловчиларнинг билимлари баҳоланади.

“Саҳна нутқи” модулини ўқитиш жараёнида компьютер технологиясидан, турли аудио, видео, СД, DVD материалларидан фойдаланилади. Айрим мавзулар бўйича тингловчилар билимини баҳолаш тест асосида бажарилади. “Интернет” тармоғида берилган соҳага оид маълумотлардан фойдаланилади, тарқатма материаллар тайёрланади, тест тизими ҳамда таянч сўз ва иборалар асосида оралик, ижодий дастурлар намойиши орқали жорий ва якуний назоратлар ўтказилади.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат			
		Жами	Назарий	Амалий	Мустақил таълим
1	Саҳна нутқи фанини ўқитиш методикаси инновациялари фанининг мақсади.	2	2		
2	Бугунги кун телевидения ва радиода нутқ муаммолари, уларнинг бартараф қилиш омиллари.	2		2	
3	Телевидение ва радиода турли дастурлар (сиёсий-ижтимоий, маданий-маърифий, кўнгил очар интерактив) тайёрлаш ва уларни олиб бориш.	2		4	
4	Бугунги кун фильмларида дубляж жараёнлари	2			2
Жами: 10 соат		10	2	6	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Саҳна нутқи модулини ўқитиш методикаси инновациялари модулининг мақсади. (2 соат маъруза)

Режа:

1. “Саҳна нутқи модулини ўқитишдаги инновациялар” модули шаклланиши ва такомиллашишидаги асосий омиллар.

2. “Саҳна нутқи” инновациясида жамият тараққиёти ва ижтимоий ҳаёт соҳаларидаги туб ўзгаришларининг ифодавий хусусиятлари.

3. “Саҳна нутқи модулини ўқитишдаги инновациялар” модули ижодий изланишлар ва инновацион ҳамкорлик масалалари.

Инсоний фаолиятнинг ижтимоий, маънавий-маърифий, маданий ҳамда кундалик ҳаётий, муомила-мулоқот, муносабат, истак ва интилишларининг асосий ифодавий мулоқот воситаси бўлган тилимизнинг ҳар жиҳатдан мазмунли ва таъсирли бўлиши, ҳар бир шаҳс, ижодкор ва мутахассисларнинг тезкор тараққиёт жараёнларига ҳамоҳанг вазифаларидан

биридир. Санъат ва маданият йўналишидаги педагог мутахасисликларининг “Саҳна нутқи” предмети доирасида тавсия қилинадиган назарий ва амалий ижодий тушунчалар, бадиий сўз ижро маҳоратининг назарий ва амалий ижодий ижро асослари, вазифалар, услубий ёндошишлар, инсоний нутқий фаолиятнинг мазмунли ва тасирчан, аниқ раво ва бетакрор бўлиши ҳамда миллий истиқлол ғояларининг бадиий сўз маҳоратидаги ифодавий таъсирчанлигини ошириш, ва унинг замонавий интер фаол бадиий мукамаллигини мустаҳкамлашга қаратилган.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

2-мавзу. Бугунги кун телевидение ва радиода нутқ муаммолари, уларнинг бартараф қилиш омиллари. (2 соат)

Режа:

1. Теленутқ ва радионутқнинг ўзига хослиги ва унда сўз топиш, танлаш ва қўллаш маҳорати масалалари.
2. Теленутқда вербал ва невербал ҳолатларнинг ифодаланиши.
3. Мақсад ва фикрни ифодалашда сўз захирасига эга бўлиш ва тилнинг синонимик ва омонимик хусусиятларига эътибор қилиш омиллари.

Нутқнинг моҳиятига қараб сўз, тасвир, овоз ва нафас танланади. Телевидение, радио ва матбуот оммавий ахборот воситалари таркибига кирса-да, ҳар бирининг ўзига хос томонлари ва талаблари бор. Нутқнинг тўғрилиги, аниқлиги, мантиқийлиги, таъсирчанлиги ва тозаллиги нутқ хусусиятларини билиш билан боғлиқ бўлса, овоз, нафас интонация, дикция, пауза, урғу эса нутқ техникасининг таркибий қисмини ташкил этади. Нутқ соҳиби ҳар иккаласини ҳам чуқур эгаллаган бўлиши керак. Қуш қаноти билан парвоз қилгани сингари нотик ҳам нутқ маҳоратининг ҳар иккала жиҳатини обдон эгаллаган ва амалда қўллай оладиган бўлиши керак. Акс ҳолда, мақсад рўёбга чиқмаслиги аниқ.

3-мавзу. Телевидение ва радиода турли дастурлар (сиёсий-ижтимоий, маданий-маърифий, кўнгил очар интерактив) тайёрлаш ва уларни олиб бориш. (4 соат)

Режа:

1. Телевидение ва радио дастурлари учун лойиҳа ва у асосида сценарий яратиш тизимлари
2. Ижтимоий-маданий, маърифий дастурларида жонли сўз ва унинг ижрочилик маҳорати
3. Кўнгил очар интерактив дастурлар тайёрлаш ва бошловчилик маҳорати

Жонли сўзнинг таъсирчанлиги, жарангдорлиги артикуляцион эркинлик ва фаолликни такомиллаштиришга замин яратувчи адабий бадиий ҳамда турли мавзулардаги матнлар жонли сўз ва бадиий сўз маҳорати ижро

жараёнларини мукаммаллаштирувчи жараёнлар ўзлаштирилиши ва амалий ижодий кўникмаларга эришиш мақсадга мувофиқ бўлиб, уни профессионал актёрлар, суҳандонлар, бадий сўз усталари, нотиклар ва фаолияти сўз санъати билан боғлиқ, профессионал вокалист, эстрада, опера, ва фолкlor кўшиқчилари ҳам кенг тадбиқ қилишлари мумкин. Телевидение ва радиода турли дастурлар (сиёсий-ижтимоий, маданий-маърифий, кўнгил очар интерактив) тайёрлаш ва уларни олиб боришда жонли мазмундор таъсирчан сўз санъатини такомиллаштириш мақсадидаги машғулотларда талаффузнинг раво, ифодавий фаол таъсирчан ижро амалиётида турли матнлар билан мустахкамланиши ва унинг замонавий интерфаол асолари шакллантирилиши, амалий хусусиятларини мустахкамлашга қаратилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР

Шахсга йўналтирилган таълим - Бу таълим ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг саҳна нутқи, хусусан сўз санъати ижрочилигида мукаммал ижро маҳоратига ва тингловчининг индивидуал имкониятини очишни кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштирилаётганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошилишни назарда тутди.

Тизимли ёндошув - Таълим технологияси тизимининг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жараённинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга йўналтирилган ёндошув - Шахснинг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятни активлаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча қобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндошув - Бу ёндошув ўқув муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш - Демократик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи фаолият мазмунини шакллантиришда ва эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим - Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларидан бири. Бунда илмий билимни объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усулларини, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни мустақил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усулларини қўллаш - Янги компьютер ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллаш.

Ўқитишнинг усуллари ва техникаси - Маъруза (кириш, мавзуга оид, таркатма материаллар), муаммоли таълим, ақлий хужум, муаммоли таълим, диологик ёндошув, ўз-ўзини назорат, лойиҳалаш ва ҳ.к. усуллари, амалий ишлар.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари - Диалог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив, гуруҳ ва якка.

Ўқитиш воситалари - Ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни) билан бир қаторда – компьютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникация усуллари - Тингловчилар билан оператив тескари алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатлар.

Бошқариш усуллари ва воситалари - Ўқув машғулоти босқичларини белгилаб берувчи технологик карта кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва баҳолаш - Ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида ижодий дастур ёрдамида талабаларнинг билимлари баҳоланади.

Ақлий хужум - (“брейнстроминг-ақллар тўзони”) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтириш.

Инновация - (инглизча innovation) – Янгилик яратиш, янгилик демакдир. Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда тингловчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда интерфаол услублардан фойдаланилади.

Интерфаол - (“Inter” - бу ўзаро, “ast”-“Ҳаракат қилмоқ”) ким биландир суҳбат, мулоқот тартибида бўлишини англатади.

Педагогик технология - Аниқ кетма-кетликдаги жараён бўлиб, у тингловчи ва педагогнинг эҳтиёжидан келиб чиқиб, бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва қафолатланган, натижа беришга қаратилган педагогик жараёндир.

Саҳна нутқи – Театрда бадий образ яратиш, қаҳрамон хатти-ҳаракати, хис-туйғуларини томошабинга етказишда асосий ифода воситаларидан бири. Саҳна нутқи техникаси актёрлик маҳоратининг муҳим унсурларидан бўлиб, унда актёр овозининг ёқимли, жарангдорлиги, талаффузнинг тўғри ва аниқлигига амал қилган ҳолда турли давр, турли касб кишиларининг хусусиятларини, ҳарактерларни ижтимоий, психологик, миллий, маиший хислатларини ифодалайди.

Монолог – (юнонча – битта нутқ, якка нутқ) Персонажларнинг ҳаёт ҳақида энг муҳим ўйларини бир жойга йиғиб, ёрқин ифода этиш, персонаж томонидан ҳеч ким йўқлигида ёки улар жим турган пайтида айтилган катта нутқи.

МАЪРУЗА МАТНИ

1-Мавзу. Саҳна нутқи модулини ўқитиш методикаси инновациялари модулининг мақсади.

Режа:

1. Саҳна нутқи модулининг шаклланиши ва такомиллашишидаги асосий омиллар
2. Саҳна нутқи инновациясида жамият тараққиёти ва ижтимоий ҳаёт соҳаларидаги туб ўзгаришларининг ифодавий хусусиятлари.
3. Саҳна нутқи модулида ижодий изланишлар ва инновацион ҳамкорлик масалалари.

Инсоний фаолиятнинг ижтимоий, маънавий-марифий, маданий ҳамда кундалик ҳаётининг, муомила-мулоқот, муносабат, истак ва интилишларининг асосий ифодавий мулоқот воситаси бўлган тилимизнинг ҳар жихатдан мазмунли ва таъсирли бўлиши, ҳар бир шахс, ижодкор ва мутахассисларнинг тезкор тараққиёт жараёнларига ҳамроҳанг вазифаларидан биридир. Санъат ва маданият йўналишидаги педагогмутахассисликларининг “Саҳна нутқи” предмети доирасида тавсия қилинадиган назарий ва амалий ижодий тушунчалар, бадиий сўз ижро маҳоратининг назарий ва амалий ижодий ижро асослари, вазифалар, услубий ёндошишлар, инсоний нутқий фаолиятнинг мазмунли ва таъсирчан, аниқ, равшан ва бетакрор бўлиши ҳамда миллий истиқлол ғояларининг бадиий сўз маҳоратидаги ифодавий таъсирчанлигини ошириш, бадиий мукамаллигини мустаҳкамлашга қаратилган.

Сўз санъатининг ижтимоий, маънавий маърифий, ўрни аҳамияти ва вазифалари даврий долзарб муаммоларнинг оламшумул жараёнлари сабаб тобора кенгайиб бормоқда. Таъкид жоизки, фикр ва мулоҳазаларнинг таҳлилий ёритилишида, бадиий сўзимизнинг мазмунли, гўзал, бетакрор, равшан ва таъсирчанлиги ҳақида мақсадлар белгиланган экан, уни мантиқий тизими ҳамда баёнида ёзма ва оғзаки нутқнинг гўзаллиги мазмундорлиги ва мантиқий изчиллигига ҳам эътибор қаратилди. Сўз санъати ҳақида билдирилган ва ёритилган жонли сўзнинг ифодавий шакли ва мазмуни ҳам бадиийликка яқин тилда баён қилиниши мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Инсоният ақл ирода, мулоқат ва муомила маданияти уйғунлигида амалга ошириладиган шароит билан юзма-юз. Жаҳоннинг турли нуқталарида содир бўлаётган, ҳар биримизни ҳавотир ва ташвишга солувчи геополитик ҳолатлар, асорати асрларга таътирли, тизгинсиз рақобат оқибатлари, қитъаларда хароратни ошириб юборишлар, қурғоқчилик, ҳосилсизлик, ёнғин, сув тошқинлари, океанларда довуллар, тўфонлар содир қилишга қодир “геофизик иқлим қуроллари”нинг таҳдиди мавжуд хатардан кўз юмолмаймиз. Интернет тизими орқали ҳар сонияда жаҳонга чексиз-чексиз, керакли-кераксиз ахборот ва сир-синоат тарқалаётгани ва бунда

инсон табиатига зид ва ёт тарғибот ташвиқотнинг таъсири мавжудлигини ҳам инкор қилиб бўлмайди. Мамлакатлар аро содир бўлаётган зиддият ва келишмовчиликларга қудратли қурол кучи биланмас, “Илоҳий сўз” қудрати биланечим топиш зарур. Шундай шароитда вояга етаётган авлоднинг салоҳияти, дунёқараш, мушоҳадаси қайси томонга қараб йўналтирилиши эртанги кунимизни ҳал қилувчи ҳаёт-мамот масаласидир. Шак-шубҳасиз ўта огоҳлик, оқилона муносабат талаб қилувчи бундай тезкор ўзгаришлар оқимида, сўз санъати, нотиклик маҳорати, бадиий сўз санъати ўзининг илоҳий яратувчилик, муомила ва муносабатлар уйғунлигини шакллантиришга ва мустаҳкамлашга хизмат қилиши керак.

“Саҳна нутқи” ўқув машғулоти жараёнида, ҳар қандай илғор педагогик технологияларини, интерфаол усулларини жорий қилиш жараёнидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ижодий-илмий, касбий, амалий фаолияти тил забон билан боғлиқ актёр, режиссёр, нотик, таълим-тарбия, тарғибот-ташвиқот, оммавий ахборот тизимларида суҳандон, бошловчи ва бошқа турли соҳа вакиллари учун ҳам бу муҳим аҳамият касб этади. Мазмунли таъсирчан равон ва фаол ифодавий имкониятларини ўрганиш ва жорий қилиш учун, ўз нутқини ўстириш, фаоллаштириш йўлида нутқий техник кўникмалар эркинлиги ва фаоллиги рангбаранглигига эришиш, сўз билан ишлашнинг услубий амалий ижодий асосларини ўрганиши бадиий сўз маҳоратига эришишнинг асосий омилларидан биридир.

Ҳар бир шахс, мутахассис ўзи яшаётган давр, муҳитнинг ижтимоий, сиёсий, маънавий-маърифий тараққиёт жараёнларга синчков жиддий ва чуқур эътибор, эътиқод ҳамда муносабатлари, миллий истиқлол ғоялари билан руҳлангани, умуминсоний ақидалар ва фалсафий қарашлар билан мустаҳкамланганининг ўрни ва аҳамияти катта. Ўз ўрнида бу хусусиятлар ижро маҳоратининг ғоявий, фалсафий, таъсирчанлигини мустаҳкамлайди. Таъкидлаш жоизки, бакалаврият йўналиши, ўқув машғулоти жараёнида, тингловчиларнинг ижро имкониятлари рангбаранг ва кўпқиррали, мазмундор ва таъсирчан, аниқ ва равон, мақсадли, ижодий ижро кўникмаларига эришилади, санъат таълими педагог кадрларнинг малакасини ошириш тизимларида янги вазифалар ва талаблар асосида, янада юқори даражада белгиланган вазифалар доирасида тақдим қилинаётган билим ва кўникмалар такомиллашиши ва мустаҳкамланиши лозим. Аммо магистрантлар ичида педагогик фаолиятга йўналтирилган магистрантлар борки, улар актёрлик маҳорати, саҳна нутқи ва бошқа мутахассислик ҳамда гуманитар модуллардан дарс беришга жалб қилинадиган ёш мутахассисларга “Саҳна нутқи” модулининг барча босқичларидаги, техник қисм ва сўз устида ишлашнинг ижодий жараёнларини такрорий мустаҳкамлаши ҳам эътиборлидир. Модул ўқитувчисидан мазмунли ва унумли изланишларни талаб қилади. Вазифалар тизимининг яна бир муҳим жиҳати борки, уни ўзлаштириш “Саҳна нутқи” модули мутахассисидан кўп вақт ва эътибор қаратиши зарур. Бу педагогик фаолиятга йўналтирилишида, уларнинг кенг, чуқур ва мукамал билимга, ижодий мушоҳадага, изланувчанликка, амалий ижро маҳоратига, сўз бойлиги

ва нотиклик маҳорати талабларини эгаллаб боришини тақозо этади, шакшубҳасиз бундай имкониятга эга иқтидор ҳаммада ҳам бир ҳил эмас. Ҳар бир шахснинг ўзига ҳос бетакрор ва ибратли фикрга эга бўлиши ва ўша фикрнинг жонли мазмунли таъсирчан тилда ифодаланиши азалий ва абадий такомиллишиб борувчи вазифалардан биридир.

Ёш авлоднинг ақлий, интеллектуал салоҳияти, дунёқараши, мушоҳадаси классик ва замонавий ўзбек ва замонавий бадиий адабиётнинг энг нодир ва сараланган намуналарига меҳр кўйиши, ўқиши ва ижодий фаолиятига сингдириши, вазифаларидан кўз юмиб бўлмайди.

Инсон руҳиятини жунбушга келтирувчи, ҳаёлот тизгинини фалаж қилувчи, ур-йикит, бузғунчилик ва бошқа инсониятга зид ёт ғоялар акс этган, адабиётлардаги, “супер-боевик” ғайриоддий монстрлар талқин қилинган ва улар асосида, экранлаштирилаётган фильмлар, мультфильмлардан таъсирланиб қизиқиб кетишлари оқибати қутилмаган кўнгилсизликларга йўл очиши эҳтимолига лоқайд қарамаслигимиз ҳаёт, замон ва давр талабидир. Бугунги кунда санъат дунёси, бадиий адабиёт китобхон ёки томошибинларнинг имкон қадар кўп ва катта қатламларини қамраб олишга қаратилган ва унда инсон тасаввури ва онгини ҳайратларга, ҳатто ларзага солиб қойил қолдирадиган, ҳаттоки даҳшатга соладиган образлар яратилаётгани ва бунинг улғаяётган онгига ва муносабатларига таъсирдан кўз юма олмаймиз.

Таълим тизимида энг таъсирчан, прогрессив интерфаол ифода воситалари яратилишига бўлган муносабат, эжтиёж, талаб ошиб бориши табиий. “Интерфаол ифодавий ёндошиш” илдизлари санъат ва маданият йўналишларида азалдан чуқур, кенг изланишлар жараёнда олиб борилувчи асосга эга. У театр, кино, эстрада, радио ва телевидение санъатининг азалий йўлдоши, театр ва кино санъатининг атоқли етакчилари шакллантирган ва такомиллаштирган ва ўзининг ҳаётий ўрни аҳамиятини топган мактаб доирасида жамланган. Интерфаол ёндошиш белгиланган мавзу-аудиториядаги барча тингловчиларни қамраб олувчи, ўтказувчи шарт-шароитлар танлаш, мавзуни ёритадиган ва тингловчига ўтказадиган саволлар тузиш, тарқатма материаллар тайёрлаш, тарқатиш, мавзуни ёритишда электрон воситалар орқали шакллар, тасвирларни тадбиқ қилиб, мавзунинг ўзлаштирилишида ҳаммани фаол фикр-тушунча, таҳлил хулоса билан ёндошишга эришишидир.

Театр, кино, телевидение, эстрада, радио, кўғирчоқ театри санъатида профессионал малакали кадрлар тайёрлашда, илк босқичдан оқ тингловчи ва устоз орасида мулоқот-муносабатнинг шаклланиши ҳамда мустаҳкамланиши, интерфаол асосга, яъни муайян модул унинг қонун-қоидалари тингловчига турли тарздаги фаол тасаввур, фикр, тушунча, кўникмалар қабул қилиш, чуқур англаш, таъсирланиш, фикрлаш ва уни фаол муносабат тарзида партнёрига, тингловчиларга етказиш тарзининг, турли, бетакрор ифода воситаларига ижобий ёндошилган ҳолда тақдим қилишга қаратилгани ва бунда интерфаол ифода воситаларисиз, уларни тасаввур қилиш қийин. Гуманитар, ижтимоий Модулларда, бугунги кунда кенг жорий қилинаётган,

масофали ўқитиш, интернет орқали жаҳон таълим тизимидаги энг янги, энг сўнги ютуқ ва намуналаридан кенг фойдаланиш, тадбиқ қилиш, ўқитиш жараёнида кўргазмали, тасвирли, тарқатма материаллардан кенг фойдаланишни жорий қилиш, муайян Модул доирасидаги энг сара ибратли намуналарини танлаб, тингловчилар орасида чуқур таҳлил қилиш, уни сингдириш, танланган мавзуни тарқатма материал сифатида тақдим қилиб, тегишли адабиётлар, саволларни кўрсатиб дарс машғулотида мавзуни ёритувчи, унинг мазмун-моҳияти ҳақида тингловчида аниқ тасаввур-тушунча, хулоса ҳосил қилувчи саволлар-жавоблар, муҳокама, таҳлил билан мавзуни ўзлаштиришга эришиш ва бошқа бир қатор услубий ёндошишлар орқали намоён қилинишига қаратилган.

«Бадий сўз маҳорати» предметида ҳар бир тингловчига талаффуз мукамаллиги, овоз жозибаси, тембри, жарангдорлиги, бадий сўз устида ишлаш, уни таҳлилий мантиқий бетакрорлигига эришиш, тингловчида мустақил фикр, тасаввур бойлигига эриштирувчи шарт-шароит, вазиятлар вазифалар тизими билан жалб қилиш, руҳан қувватлантириш, фикр, тасаввур-мақсад уйғунлигидаги, таъсирчан ифодавий воситаларни топиш, сингдириш ва турли жанрлардаги адабий мантиқимуюаллиф ғояси, фалсафаси, мақсадини англаш ва англатиш иқтидорини мустаҳкамлаш, асарнинг руҳий эмоционал бадий таъсирчан имкониятларидан руҳлантириб, ҳар қандай қатламни қамраб оладиган энергетик туғённи мужассам қилувчи, ижодий ижро маҳоратини шакллантиришни белгилайди. Бу теран ва кенг қамровли ижодий изланувчанликни талаб қилувчи интерфаол ёндошув ҳамда маъсулиятли вазифадир.

Ўқитишнинг интерфаол асосларини янада замонавий шарт-шароитлар ва талаблар даражасида фаоллаштириш вазифаси, ҳар бир магистрант олдига кенг кўламдаги ижодий изланишлар, малакасинини доимий ошириб бориш, ечимини топиш зарур вазифалар турганлигини унитмаслик лозим.

Олдимизга қўйиладиган мустақил таълим доирасидага яна бир долзарб вазифалардан бири, театр, кино, радио телевидение, эстрада санъати доирасида ташкил қилинган ижодий фестиваллар, мастер-класслар, тақдимотлар ва ижодий учрашувларида фаол иштирок этиб актёр, режиссёр ва бошқа мутахассисларнинг фикр, мулоҳаза ва ижодий чиқишларини кузатиш, таҳлил қилиш, ўрганиш, ўқув машғулотларда таҳлил қилиш ва кўллаш, бадий сўз маҳоратига тааллуқли ҳамма актёрлик, режиссёрлик ўқув тренингларда нутқ техникаси бўйича ўзлашрилган энг сара ибратли намуналар ҳамда адабий парчалар, шеър, масал, ғазал, монологлар ижроси бўйича энг тўлақонли намуналарни ўрганиш вазифалари ҳам белгиланади, шунингдек, ўқитувчи кузатувида “Саҳна нутқи” модулининг ҳамма йўналишларида нутқ техникаси ва сўз устида ишлашнинг таҳлилий ифодавий жараёнларида иштирок этишлари ўзлатириб боришлари муҳим аҳамиятга эга. Олий таълим тизимида етук, тажрибали педагог, олимлар узлуксиз ва узвийлик таълим тизимида ортиқча такрорийликка чек қўйиб, жамиятимизнинг маънавий, интеллектуал салоҳиятини кенгайтирадиган, давлатимизнинг ижтимоий ва илмий техник тараққиётини

такомиллаштирадиган, ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожини таъминлайдиган, ахборот технологияларининг тез алмашинуви ва такомиллашуви жараёнида ҳар бир шахс ўз касбий тайёргарлигини, маҳоратини кучайтириш имкониятини яратадиган изланишлар, таҳлиллар, илмий хулосалар олиб борилмоқда. Педагогик тажрибада, замонавий педагогик технологияларига тингловчиларни қизиқтириш, мустақил ишлашида фаолликларини оширилишида имкониятлар чексиз эканлиги таъкидланмоқда. Таълимнинг бугунги вазифаси тингловчиларни ахборот таълим муҳити шароитида, мустақил фаолият кўрсата олишига, ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборат деб белгиланган. Мамлакатимиз ривожланишининг муҳим шarti замонавий иқтисодиёт, модул, маданият, тахника, технология ривожини асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимига амал қилишга эришишдир. Шу вақтгача анъанавий таълимда тингловчиларни тайёр билимларни эгаллашга ўргатилар эди. Бу усул тингловчиларни мустақил фикрлаш, ижодий изланиш, ташаббускорликларини сўндириши кузатилган. Ҳозирги кунда таълим интерфаол услублар (инновацион педагогик ва ахборот технологиялари)дан фойдаланиб таълим самарадорлигини кўтаришга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда.

Инновация (инглизча innovation) – янгилик яратиш, янгилик демакдир. Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда тингловчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда интерфаол услублардан фойдаланилади. Интерфаол (“Inter”-бу ўзаро, “ast”-“Ҳаракат қилмоқ”) ким биландир суҳбат, мулоқот тартибида бўлишини англатади.

Яъни ўқитишнинг интерфаол услубиятлари: билиш ва коммуникатив фаолиятини ташкил этишнинг махсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилинган бўладилар. Услубнинг ўзига хослиги: тингловчи дарс давомида мустақил, фаол фикрга, ижод қилишга, изланишига йўналтирилади, тингловчи ўқув жараёнида доимий Модулга қизиқиши таъминланади, тингловчи мустақил ҳар бир масалага қизиқиши, ижодий ёндошиш кучаяди, устоз ва шогирднинг ҳамкорлигидаги фаолият доимий мустаҳкамланади.

Педагогик технология аниқ кетма-кетликдаги жараён бўлиб, у тингловчи ва педагогнинг эҳтиёжидан келиб чиқиб, бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва қафолатланган, натижа беришга қаратилган педагогик жараёндир.

Инсон ва инсониятнинг тенгсиз қудрат, муаззам ҳикмат, саҳовату ҳимматга эришишида ибтидо ва абадият оралиғида не-не беназир хусусиятларни содир қилишга қодир олий аҳд, эзгу тилак, мақсад, ҳошиш, ирода, фикр туйғуларимизни англатувчи лутфимиз-забонимиз, жонимиз, жаҳонимиз, замину замонимиз баробарида ўзлигимизнинг асл сийрати ва суврати рамзи сифатидаги сўз санъатининг қиммати ва қудрати миллатни бирлаштирувчи, уни тараққиётга, комилликка, юксакликка чорловчи, руҳлантирувчи, қувват берувчи, етакловчи табиати ҳақида, фикрлар, мунозара ва мулоқатларга доимо илҳақмиз. Зеро, сўз мукамаллигини,

адабий тилимиз ҳазинасини асраш, ҳар биримизда мавжуд ирода ва ифодададир.

Бўлғуси ёш мутахассисларнинг бу борада ўз мақсадлари ва унинг амалга оширилишида аниқ белгиланган вазифалари бўлиши аҳамиятлидир. Аввало бадий сўз маҳоратида мустаҳкам амалий ижодий ижровий имкониятига эга бўлиши учун бадий сўз ижрочилиги учун танланадиган бадий матнларнинг танланиш, таҳлил ва талқин хусусиятлари ҳамда унинг юксак бадий ижро даражасига эришишнинг тамойиллари шакллантирилиши лозим. Сиртдан қараганда бу ўз-ўзидан содир бўладиган кундалик ҳаётий жараёндай туюлади, аммо узоқ йиллик педагогик тажриба, кузатувлар ва таҳлиллар шуни кўрсатадики, сўз санъатининг ҳаётбахш қудрати ва ҳикматига эришиш катта меҳр, эътиқод ва ирода уйғунлигида эришиладиган кунт, сабр, бардош интилувчанлик, меҳнат маҳсулидир. Бадий сўз уммонининг битмас туганмас ибратли манзараларини ҳис этиш ва яратиш завқи, фаолияти бадий сўз санъати билан боғлиқ ҳар бир соҳиби даврон учун орият ва ғурур тимсоли бўлиб қолиши лозимдир. Саҳна нутқи техникаси ва ижро маҳоратини такомиллаштириш учун яратилган кўплаб машқлар, махсус мураккаблаштирилган ҳолатда тузилган матнлар тўпламлари ва уларнинг таҳлилий асослари ҳамда ижро хусусиятлари такрорланиши ўринлигини эътироф этамиз. Таъкидлаш жоизки, ҳар бир ижодкор шахснинг, бадий сўз маҳоратини кенг ва чуқур ўзлаштириши, бугунги ва эртанги кунимизнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Ўз-ўзини баҳолаш саволлари:

1. “Саҳна нутқи модулини ўқитишдаги инновациялар” модулининг шаклланиши ва такомиллашишидаги асосий
2. Жамият тараққиёти ва ижтимоий ҳаёт соҳаларидаги туб ўзгаришларининг ифодавий хусусиятларида Саҳна нутқи модулининг вазифалари ва интерактив инновациясида
3. “Саҳна нутқи модулини ўқитишдаги инновациялар” модулида ижодий изланишлар ва инновацион ҳамкорликда қандай янги ғоялар мавжуд?
4. Мустақиллик ва жамият тараққиёти тўғрисида қандай бадий публицистик асарлар мавжуд?

Асосий адабиётлар рўйхати

1. Алимжонова З.Й., Тўлаганов А.Н., Саҳнанутқи. – Т. Фан, 2005.
2. Носирова А. Жонли сўз санъати. – Т., муסיқа 2010
3. Жуманов И. Саҳнанутқи. – Т., Ўзбекистон миллий файласуфлар жамияти, 2007.
4. Саидов У. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. – Т.: Академия, 2007.
5. Тўлаганов А. Шеърӣ асарларустида ишлаш маҳорати. – Т., 2006.
6. Ходжиматова М. Саҳнанутқи. – Т., Янгиасравлоди, 2011.

2-Мавзу. Муаллиф асарида характер ва образларнинг ички кечинмалари ва ижрочилик маҳорати. (2-соат амалий)

Режа:

1. Таниқли адиблар асарларидан танланган мавзу йўналишларида замон қаҳрамони тимсолларини танлаш ва таҳлил қилиш хусусиятлари.
2. Замонавий персонаж ва образларнинг характери, ички кечинмалари ва муносабат фаоллиги шарт-шароитлари.
3. Танланган характер ва образларнинг олий мақсади, фикр туйғулари, ички кечинмалари ва ижро маҳорати уйғунлиги

Актёрлик, режиссёрлик санъати ва унинг бадиий сўз маҳоратида сўз хатти-ҳаракатининг кўп қиррали тамойиллари ҳар бир изланувчи, ижодкор томонидан турлича ёндошаётганликларини кузатиш мумкин. Ўзбекистон халқ артисти Малика Иброҳимова таниқли режиссёр Эргаш Мусафоевнинг асар таҳлили ва сўз устида ишлаш жараёнларини шундай эслайди: “Энг мураккабликлар, қарама-қаршиликлар билан ролларда ишлаган санъатда изланишга йўллаган, қийинчиликларни ҳис қилишга, фикрлашга ундаган устозим Эргаш Мусафоев бўлган. Улар бир сўзнинг устида баъзан бир кун, хаттоки, бир ой ҳам ишлар эдилар. Биз масалан, сахнага чиқиб – “салом,” деймиз. Бу сўзни улар яна ва яна қайтартирганлар. Ҳеч тушунмас эдим, нима нотўғри? Бизларга тушинтирар эдилар, лекин биз тушина олмасдик. Йиллар ўтиб тушунганманки, биттагина “салом” деган сўзда бир оламни ташкил қиладиган борлиқлар бор. У борлиқ ўша турган жойи, у ерда нималар борлиғи, масалан инсон руҳиятида шундай нарсалар борки, биз бир хонада бошқача гаплашамиз, агар ўша ерда бир гул турса унда ўша гул таъсирида бошқача гаплашамиз. Қаҳрамонинг бутун руҳиятига таъсир қиладиган нарсаларни билиб, ўша қаҳрамонни эмас, унинг руҳиятидаги ана шу кечинмаларни чиқишини хоҳлаган эканлар Эргаш ака. Биздан сўзни эмас, қаҳрамоннинг сўз орқали, ички кечинмалари орқали кўрсатишимизни талаб қилганлар¹.

Сўз ва сўз санъати, унинг ҳаракатчан табиати, таъсирчан ифодавий кудрати, бадиий сўзнинг қалбимиз, онгимиз тасаввуримиз ва тафаккуримизга чуқур кириб борувчи илоҳий ҳодисалардан бири сифатидаги инсоний фаолиятимизнинг мўъжизавий ҳодисалардан биридир. Қомусий олим Абу Райҳон Бериуний: «Одамнинг одамлиги, унинг иккита энг кичик аъзоси, тили ва дили билан намоён бўлади»-деб эътироф этади.

Тафаккур ақл-заковат, сўз хатти-ҳаракатида ўзининг мукамаллик ва кудрат мезонларини намоён қилади. Актёрлик ва режиссёрлик санъатида сўз хатти-ҳаракати ҳамда бадиий сўз маҳоратининг орасида қандай узвийлик ва ўзига ҳослик мавжуд деган саволга илмий, назарий ва амалий, ижодий жараёнлар таҳлилида катта педагогик ва ҳаётий тажрибага эга бўлган, сўз

¹Камола Исаханова “Сахнага содиқ санъаткор.” “Қалдирғоч” 2012\03.7-бет

санъатининг кўп қиррали қатламларини чуқур таҳлил қилган устозлар хулосаларига эътибор қаратамиз. Сўз санъати ва актёрлик санъати ижодий ижро жараёнларида мутаносиблик ва ўзига ҳос фикр ва хатти-ҳаракатнинг фарқланувчи ифодавий, ҳусусиятлари кузатилади. Сўз ижрочилигида томошабин билан мулоқот фаоллиги, сўз хатти-ҳаракати билан уйғун ҳолатда бадиий сўз таъсирчанлиги ва унинг ғоявий, фалсафий, қиммати муаллифнинг олий мақсадини чуқур ёритишга эътибор қаратилса, актёрлик санъатида эса қайд этилган асосий тамойиллар партнёрлар аро хатти-ҳаракат ва муносабатларнинг устиворлигидадир. Бадиий сўзда воқеа, тасаввур, фикр, қаҳрамоннинг рухий ҳолати, образлар характери аниқ ижодий вазифалар асосида тақдим қилинади. Мутаносиблик жиҳатлари эса матнни ижодий ўзлаштириш жараёнлари ва сўз хатти-ҳаракатининг бирлигидадир.

Маърузачи нотиқнинг, сўз устасининг асосий вазифаси одамлар образидаги характер, хулқ-атвор ва улар юзма-юз бўлган воқеани ўйнаш эмас, унинг ички дунёси фикр ва туйғуларини ўзига сингдириш ҳамда тасаввури билан мустаҳкамлаб ёритишдир. К.С. Станиславский - “Бадиий сўз устаси одамлар ҳақида гапирар экан, одамлар қисмати учун қайғуриб, улар ўрнида ҳаракат қила бошлайди, улар ҳаётига фаол аралашади, персонаж ва қаҳрамонлар дардини ҳис этади, шодлиги билан шодланади, у билан содир бўлаётган жараёнларга хайрихоҳлик билан ёндошади” - дейди. Бадиий сўз устаси ҳикоялаётган воқеа унинг ҳаётий биографиясининг акси бўлиб жонланади.

У ўзи ҳикояқилаётган ҳаёт билан тасаввури ижодий Модултазияси орқали ўзлаштиради ва ўзи, чуқур фикрлаган ҳолатда ҳамма нарсага давр ва ғоя кўзи орқали қарашга юзланади. Бадиий сўз устасининг томошабинларга таъсир қила олиш маҳорати актёрлик ижросига нисбатан сезиларли фарқланади. Чунки бадиий сўз ижрочилигида муаллиф фикри ғояси, мақсади сўз устасининг фикр ва қалб элагидан ўтказилган ҳолатдаги жарангдор овози, ҳаракат ва муносабат фаоллигида тақдим қилинади.

Теран фикр туйғуси билан элга манзур бўлаётган таниқли актёрларимиз: Ўзбекистон халқ артистлари Афзал Рафиқов, Эркин Комилов, Теша Мўминов, Элёр Носиров, Муҳаммадали Абдиқундузов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар: Ўткир Сиддиқов, Темирмалик Юнусов, Ойбарчин Бакирова, Беҳзод Муҳаммадқаримов, Фатхулла Маъсудов, Мирзабек Холмедов, бадиий сўз усталари: Санжар Саъдуллаев, Эрназар Ёрбеков, Муҳаммаджон Хўжаев, Абдимўмин Ўтбосоров, Дилдора Рустамова, Мадина Мухторова, Валижон Шамсиев, Раҳматулла Мирзаев, Муслимбек Йўлдошев, Дилором Умарова, Насиба Мақсудова, Клара Мельникова, Ғайбулла Ҳожиёв, Ботир Муҳаммадхўжаев, Дилноза Кубаева, Санобар Содиқова, Элбек Мирзоҳидов ҳамда катта ижодий шиддат билан кириб келаётган ёшларимиз гўзал бадиий лутф намояндалари сафидан муносиб ўрин эгаллаша интиломқдалар. Улуғ ёшдаги тингловчиларимиз ёдида бот-бот эсланадиган Сўз усталари Ўзбекистон халқ артисти Муҳсин Ҳамидов, Шариф Қаюмов, Убай Бурхон, Қодир Махсумов, Ўктам Жобиров Тўлғаной Юнусхўжаева, Эмин Турдиев, Ғуломтожи Аълоев, Клара Ҳалилова, Клара Юсупова,

Суннатилла Аҳмедов, Неъмат Эгамбердиев, Абдулла Матназаров каби сўз усталарининг катта ижодий йўлини хурмат эҳтиром билан ёдга оламиз. Бадиий сўз маҳорати ҳақида назарий ва амалий ижодий жараёнлар ҳақида сўз борар экан, биз бу ижодкорларнинг заҳматларини қайта-қайта назардан ўтказишимиз ўринли. Аслида номлари чуқур хурмат билан эътироф этилаётган бу бадиий сўз усталарининг ранг-баранг мавзулардаги ижролари жамланса, халқ ва миллатнинг бахт саодати, унинг кундалик туриш-турмуши, умид орзулари, яхши ва ёмон кунлари, шодлигию мусибати, эзгу амаллари ҳақида жаранглаган, соҳир сўз, чуқур тадқиқотларга даҳлдор бўлишига ишонч уйғотади.

Чексиз чегарасиз коинот ва сайёрамиз доирасида содир бўлаётган оламшумул кашфиётлар, жозибадор ва мураккаб технологиялар, хайратомуз космик қурилмалар, тасвирга олиш ва узатиш мосламалари, дунёнинг ҳар бир нуқтасини қамраб олиб, инсониятга чексиз имкониятларни очиб берганлиги сўз хатти-ҳаракатимиз ва бадиий сўз маҳоратимизда ҳам акс этишини ёдда тутишимиз лозим. Тараққиётнинг мислсиз парвозлари, замину замондаги буюк ўзгаришлар инсон томонидан кашф этилди ва инсонга хизмат қилмоқда. Бу ўз ўрнида ўсаётган авлоднинг имконият қирраларининг очилиши, тафаккур-тасаввур, мушоҳада оламнинг кенглигида аҳамияти катта. Аммо инсоннинг комиллиги учун маънавият санъатининг нурли таъсир кучини изчил ошириб бориш эҳтиёжи ҳам катта. Ватан ва миллат туйғуси, инсонпарварлик, ҳақиқатпарварлик, яратувчилик каби муъаззам фазилатларнинг шаклланиши ва мустаҳкамланиши инсон ва жамият орасидаги ижтимоий муносабатларнинг соғломлиги ва камол топишида бадиий сўз санъати, унинг ҳаракатли ифодавий таъсирчанлик қирралари, сўзнинг фалсафий қиммати, ўрни, аҳамияти ва вазифаларига бўлган талаб юк ва эътибор ошиб бормоқда. Мустақиллик туйғусига мушарраф жараёнлар сўз хатти-ҳаракати ва бадиий сўз маҳоратига бўлган ишонч ва эътиборни янада мустаҳкамлади, мамалакатимиз салоҳияти жамоли ва камолини нурафшон қилгувчи бадиий асарлар, кўшиқлар, бадиий сўзнинг ибратли мазмундор намуналари яратилмоқда, ўз ўрнида бу ноёб қалб илҳомлари, жонли таъсирчан бетакрор қудратли сўзда ижро этилмоғи, ҳалқимизнинг қалби ва тафаккурида ғурур, шукроналик туйғуларини уйғотмоғи даркор. Сўз ва сўз санъати инсоний ва миллий маданиятнинг кўзгуси, ижтимоий ҳаёт ҳамда тараққиётимизнинг ҳаракатлантирувчи манбаларидан бири, у доимо инсоний мукамаллик ва олий мулоқот воситаларидан бири бўлиб келмоқда.

Ҳар бир жамиятнинг дунё тараққиёт поғоналаридаги салоҳияти, илғорлик даражаси, обрў-эътибори, унинг шаклланиб такомиллашган илми, ақл-заковатига алоқадор. Қадимдан ва хануз хайратланарли қудрат тимсоли сўз ва сўздаги мақсад, ҳоҳиш, ирода, ҳаракат мезонлари орқали инсон ўзидаги ноёб ва муаззам ақл-заковати, истеъдоди, илму-аъмоли, табиатдаги ўзига хос бетакрор хусусияти, иродаси, мақсади, нафрати, орзуларини ифода қилади, олим-уламо, шоиру-фузало сўзнинг қудратига таянади, қабул қилади дарду дунёсини ифода қилади. Жаҳонга таниқли буюк инсонлар, давлат арбоблари, саркардалар, сиёсатдонлар, олим ва донишмандлар,

санъаткорлар сўз усталари, суҳандонлар, етуклик даражасига эришгунларига қадар табиатнинг иқтидори билан англаш ва англатиш, сўзнинг мазмун маъноси, сеҳри қудратини ҳис қилиш орқали, хассос саботи ва меҳри билан сўз санъати оламига киришга эришганлар.

Жамиятимизжаҳонга ўзлиги кўрки, жамоли, салоҳиятини тобора намоён қилаётган бугунги кунда сўз ва унинг зиммасидаги вазифалар мажмуалари янада юксалгандай. Республикамизда театр, кино, радио, телавидение, таълим тарбия ва бошқа йўналишларда сўз санъати, нутқий маданият-маънавият ва миллий маданиятимизнинг асосий таъсир воситалардан биридир.

Илму кашфиётлар оламининг парвози билан тараққиётнинг қудратли ва мафтункор имкониятлари, янги-янги қирраларини намоён қилмоқда. Ўз салоҳияти Модули, санъат ва маданияти билан тобора жаҳонни баҳраманд қилаётган она юртимиз жилolari ўзлгимизни асл моҳиятимизча англатадиган ҳалқимизнинг хассос сўзи, ўткир нигоҳи борки, уни кадрлаш, асраш, ривожлантириш учун катта эътибор қаратган таълим ҳақидаги қонунимиз, кадрлар тайёрлаш миллий дастуримизнинг босқичма-босқич амалга оширилиши Республикамиз илму-Модули санъатини энг юксак тараққий этган давлатлар сарасига олиб чиқишига хизмат қилиши, истиқболлари аниқ кўринмоқда. Сўз ва сўз санъатини инсониятнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий-маърифий тараққиёти тегирмонини айлантириб турувчи обиҳаёт сувига қиёс қилсак, унинг минг бир хусусиятларидан бирига жайдари таъриф берган бўлар эдик. Актёрлик санъатида сўз хатти-ҳаракати ва бадиий сўз қудрати ва ҳикматига эришиш бадиий сўз маҳоратини мукамал ўзлаштиришга интилган ижодкордан истеъдод, изланиш, тиришқоқлик, зукколик, диққат, хотира, юксак дид, сўзга бўлган катта меҳр ва чанқоқликни, унинг бой, ранг-баранг маъноларини англай олиш ва англатишга бўлган доимий эҳтиёжни талаб қилади. Ижодкор сўз санъатининг ноёб ва қудратли сеҳри, жозибаси, гўзаллиги, таъсир кучини эгаллаши учун нутқ техникаси ва сўз устида ишлашнинг услубий асос ва жараёнларини изчил-мукамал ўзлаштириш билан бирга мустақил фикри, тасаввур қамровининг бетакрорлиги, кенглиги, ижодий кашфкорлиги, актёрлик маҳорати, нутқий техник ва ифода маҳоратини мустаҳкамлаши ва мукаммаллаштириб бориши лозим бўлади. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтнинг “Саҳна нутқи” кафедраси театр, кино, радио ва телевидение санъатининг етакчи ва илғор намуналарига таяниб ўзининг изчил услубиятини ривожлантириш йўлида амалий, назарий манба яратишга эришди. Ўзбек саҳнавий сўз санъати шаклланиши Н.Алиева, Л.Хўжаева, С.Иномхўжаев, А.Сайфуддинов, И.Пўлатов, М.Исроилов, И.С.Гринберг, З.Олим жонова, Р.Усмонова, М.Исмонов, О.Суздальцева, А.Тўлаганов, К.Узоқов, Ў.Нур муҳаммедова, А.Носирова, С.Носиров, Б.Бобоназарова, Х.Джулдиқолраева, В.Ра тушний, А.Муродова, М.Ходжиматова, Г.Холиқулова, Р.Қодиров, Ш.Юсупов, Б.Маъдиев, А.Қурбонов, Ф.Қурбонова, У.Ибрагимова, Д.Жуманова, С.Содиқова, Ф.Саидова, Б.Джалолова, С.Икромов, Ш.Адилова, С.Хайбатова, Ш.Қодиров каби кўплаб навқирон ҳамда ёш ўқитувчиларнинг “Саҳна нутқи”

педагогикасида баҳоли қудрат хисса қўшган ва қўшаётган устозларнинг самарали педагогик фаолияти билан чамбарчас боғлиқ. Бу устозларнинг ҳар бири билан «Саҳна нутқи» педагогикаси, нутқ техникаси ва сўз устида ишлашнинг турли тамойиллари ва жараёнлари ҳақида доимий мулоқатда бўлганимиз, ёнма-ён фикрдош ҳамда ўз қарашларимизни ҳимоя қилиб, баҳс ва мунозарага киришганимиз ушбу қўлланманинг яралишида маълум даражада из қолдирган ва кези келса, кенгроқ ёритилиш асосларига эга деб биламиз. Аҳамиятлиси шундаки, бугунги кунда театр, кино, эстрада, радио ва телевидение санъатида самарали ижод қилаётган, аллақачонлар томошабинлар қалби ва эътиборидан мустаҳкам ўрин эгаллаган, давлат унвонлари ва мукофотларига сазовор бўлган актёрлар ва режиссёрларнинг ўқув аудиторияларда тингловчи сифатида ижро этган шеърлари, масаллари, адабий парчалари, ғазал ва монологлари, диплом ишларидаги яратган образлари тимсоллари ҳамда уларнинг сўз хатти-ҳаракати, бадиий сўз маҳоратидаги ижро хусусиятлари хотирадан ўчган эмас. Инсон ва инсониятнинг илоҳий қудрат, мўъжизавий ҳикмат, муаззам ҳимматга эришишида ибтидо ва абадият оралиғида улуғвор табиатини намоён қилишида олий аҳд, истак ва интилиш фикр туйғусини англаши ва англантишида ўзлигининг асл сийрати ва суврати бўлган сўзнинг инсониятни бирлаштирувчи, уни таракқиётга комилликка юксакликка чорловчи руҳлантирувчи, етакловчи табиати, қудрати ва ҳикмати ҳечқачон ўзининг асл қиммати ва ҳикматини йўқотмайди, тилимизнинг нечоғли таъсирчан қудрати ва ҳикмати ўзининг ҳар томонлама ҳаётий таъсирчанлик имкониятларини намоён қилган ҳолда инсоний соҳир фикрлар, унинг аслий мукамаллигини мустаҳкамлаш мақсадида, адабий тилимиз ҳазинасини асрашга, бойитишга қаратилган оқилона ва одилона муносабат билан юкинган ирода ва ифода изхоридир.

Мустақил улуғвор йўлимизда ҳамнафас, ҳамфикр бўлган миллий истиқлол мафкурамизнинг тобора равшан акс этаётгани тилимизга, сўз санъатимизга янада қамровли вазифаларни юклайди. Сўзимизнинг тарбиявий таъсирчанлик аҳамияти, ўрни, вазифаларига турли эътирофлар баробарида айрим эътиборсиз, кўнгилни тирнайдиган ҳолатлар туфайли тилимизнинг софлиги, адабий аслий қиммати, таъсирчанлигига путур етишига йўл қўйиб бўлмайди. Бу борада бўлғуси устоз педагог мақомига эришиш учун интилаётган тингловчиларга ҳам алоҳида маъсулият ва вазифалар қаратилган. Педагогларимиз ўзидаги адабий талаффуз меъёрларини доимий мустаҳкамлаган ҳолатда бадиий сўз маҳоратида ибратли намуналарини бойитиб, такомиллаштириб адабий тилимизнинг гўзаллиги, бойлиги ва ривожига хисса қўшмоқчилари замон талабидир. Ноаниқлик, мавҳумлик, дидсизлик тупроғига қориштираётган ҳолатлар, миллий ўзлигимизнинг энг ноёб белгиларидан бири бўлган соф адабий тилимизни писта пўчоғига айлантиришдай ачинарли. Адабий тилимизнинг нурли манзаралари унинг театр, кино, телевидение радиодаги тарбиявий қудрати, миллий маданиятимиз, маънавиятимиз олдидаги вазифалар катта, бунга лоқайд қараш ўзи ўтирган шохга болта уриш билан баробар. Ўзимиз ўзлигимизнинг,

миллатимизнинг теран фикри мушоҳадаси, қалби, ифодавий садоси бўлган сўз санъатимиз, адабий тилимиз доирасидаги доимий эътироз ва эътирофларда катта мантиқ фикр ва дард борлигидан кўз юмиш мумкин эмас. Сўз санъати инсоний истъдод, фазилат, маҳорат, нафосат, жасорат, шижоат сарчашмаларининг дуру гавҳари дейишимиз ўринли. Биз бугунги ва эртанги кунимизда ҳар қандай мураккаб муаммоларни, чигал масалаларни оқилона фикр ва қалб уйғунлигида ифодаланган таъсирчан сўз қудрати ва ҳикмати орқали ечим топиш мумкинлигига ишонамиз. Санъат таълимида нутқимизнинг чексиз ифодавий таъсирчанлик ифодавий имкониятларини мудом мустаҳкамлаб мукаммаллаштириб бориш орқали, яъни замон билан ҳамоҳанг, ҳамнафас, ҳамфикр бўлишда муҳим омиллардан бири бўлган тафаккур ва тилнинг эзгулиги ҳаётбахшлигига янада чуқур эътибор қаратишга интиламиз. Бадиий сўз санъатининг инсон қалбини синдирувчи умидсизлантирувчи камситувчимас, аксинча руҳлантирувчи, ишонтирувчи, улғайтирувчи руҳий қувват куч ишонч берувчи кучидан кенг ва устивор тадбиқ қилишни мақсад қилиб қўямиз. Нутқнинг таъсирчанлик тамойиллари мафкуравий ғоявий тарбиявий аҳамияти, вазифаларини замон ва замонавийлик ақидалари билан чамбарчас боғлаб эртанги кунимизнинг муҳим аҳамият касб этадиган масъулиятли юкини кўтара оладиган ижодкор актёр ва режиссёрлар ўз усталари, нотиклар, суҳандонлар тарбияси зиммамиздаги бурч ва вазифаларнинг энг салмоқлисидир. Нутқимиз ва бадиий сўзнинг замон билан ҳамнафас бўлишидаги муҳим омилладан бири тилнинг таъсирчанлик имкониятларини доимо такомиллаштириб бориш аниқ, равон, бурро, жарангдор сўз ҳамда фикрлаш иқтидори лаёқати эркинлиги ва гўзаллигини шакллантириш ва ривожлантиришдир. Фикр ва фикрий қувват, фикрий жасорат ҳар бир шахснинг ўзига хос мустақил ва эркин фикри ва унинг ифодавий таъсирчан хусусияти инсоният томонидан доимо қадрланиб келинаётган фазилатдир. Сўзнинг инсониятни бирлаштирувчи, уни тараққиётга комилликка юксакликка чорловчи руҳлантирувчи, етакловчи табиати, қудрати ва ҳикмати ҳақида фикрлашдан ҳечқачон тўхтамаслик инсоний, ижодий истъдод ва фазилат дейишимиз ўринли, илмий, маънавий-маърифий анжуманларда тилимиз ҳақида билдирилган соҳир фикрлар унинг аслий мукамаллигини мустаҳкамлаш мақсадида адабий тилимиз ҳазинасини асрашга, бойитишга қаратилган оқилона ва одилона муносабат билан юкинган ирода ва ифода изхоридир, улуғвор йўлимизда ҳамнафас, ҳамфикр бўлган миллий истиклол мафкурамизнинг тобора равшан акс этаётгани тилимизга, сўз санъатимизга янада қамровли вазифаларни юклайди. Соф адабий тилимизга ҳурмат эътибор, меҳр кўрсатиш, асраш улғаяётган ёш авлоднинг қалби тушунчаларига сингдириш, тилимизнинг софлиги учун заҳмат чекаётган, уни бўлғуси актёрлар, режиссёрлар, нотиклар, бошловчилар тарбиясига чуқур сингдираётган мутахассисларимиз бор. Қарши ва Самарқандда ва Тошкентда ўтказилган Республика санъат ва маданият йўналишидаги касб-хунар коллежлари ҳамда академик лицейларининг битирувчилари томонидан тайёрланган ва ўтказиладиган танловда, Ўзбекистон давлат санъат ва

маданият институтида сахналаштирилган спектаклларнингда сахна нутқи, бадиий сўз алоҳида эътибор ва таҳлил остида ўтиб она тилимизнинг софлиги ва гўзаллиги, мукамаллиги учун курашаётган «Сахна нутқи» Модули мутахассисларининг ақлий салоҳияти иродасини англаш мумкин, эришилаётган натижалар умидбахш ва адабий ўзбек тилимизнинг ибратли намуналари йўлида узоқ ва изчил иш олиб борилаётганидан далолатдир. Аммо айрим ғализ, нуқсонли ва турли шеваларда талқин қилиниб кўнгилсизликларга сабаб бўлаётган сўзнинг софлиги, мазмундорлигига путур етишига йўл қўйиб бўлмайди. Сахнадан, экрандан сўз айтишга эришган ҳар бир ижодкорнинг тилимизнинг софлиги равонлиги таъсирчанлигини асрашга бўлган иқтидори, иродаси, маҳорати, сўзнинг софлиги бадиий тўлақонлиги учун масъул режиссёрнинг профессионал бурчи ва вазифаси туфайлидир. Бу ўринда биз Ўзбекистон санъат ва маданият институти «Сахна нутқи» кафедраси профессор-ўқитувчилари, республикамиздаги барча санъат ва маданият тизимидаги касб-хунар коллежлари ўқитувчилари, тингловчилар нутқи устида ишлаб уни такомиллаштиришнинг минг бир жиҳатлари театр, кино, радио, телевидение она тилимизни ибратли ва намунали даражада тафаккуримизга сингдирувчи минбар, ундан бутун жаҳон ва мамлакатимизда содир бўлаётган жараёнлар маънавий-маърифий, маданий ҳаёт ва турмушимизнинг минг бир тарзини тилимизнинг мукамал, аниқ, бенуқсон ифодавийлигини аслида қалбимиз ва онгимизга сингишини истаймиз. Ҳар бир кўрсатувнинг асл мақсади, ғояси мазмун-моҳияти ва албатта нутқий ифодасига масъул бўлган муҳаррир ва режиссёрнинг зехнига, эътиборига қувват тилагингиз келади.

Сахна ва экранда салмоқли тажрибага эришган, халқимизнинг том маънода хурматини, меҳрини қозонган, ўйнаган ҳар бир роли илиқ кутиб олинадиган актёрларимиз нутқий ифодасидаги бироз чапани, бироз эркин ва анча-мунча шевадаги иборалари тингловчилар, томошабинлар томонидан «эҳ, эссиз, шундай актёр, шундай гапириб юборди» - деган кўнгилсиз таъналарига сабаб бўлади. Ва қанийди, шу ажойиб ижро соф адабий тилимизнинг ажойиб бетакрор ифодаси билан мустаҳкамлангандами деган синиқ тилак ўтади дилингиздан. Миллий театримизда сахналаштирилаётган ҳар бир асар, таниқли театршунослар, драматург ва адиблар, режиссёрлар, актёрлар ҳамда Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг мутахассис мураббийларининг қизгин муҳокамасидан ўтиб сахнавий нутқ, адабий тил меъёрларига қанчалар амал қилинаётганига тегишли фикр муносабатларини билдирадилар ва бу ўзининг ижобий натижасини кўрсатади. Аммо кўп минг сонли кино, телевидение томошабинларига, радио эшитувчиларга тақдим қилинаётган она-ўзбек тилимизнинг ўзлигига хос нафосати, бутунлиги, ҳарорати ва шакл шамоили, тотти-ифори, мағз-мазмунини мустаҳкамлаш уни жаҳоннинг бой, латиф гўзал тилларидан бири сифатидаги ифодасини ўзлаштириш ва ўзининг бетакрор ижросида тақдим қилишга эришиш, мазкур кўрсатувга ёки эшиттиришга масъул режиссёр, ижрочи актёр ёки бошловчи ҳамда унга масъул муҳаррирнинг профессионал бурчи, вазифаси эмасми - деган ўринли савол ичингизда аччиқ тутундай

айланади. Шу муборак қутлуғ заминга киндик қони тўкилган, ўсиб улғайган миллатнинг ориятли, кадр-қимматли, ҳар бир вакили бунга чуқур ҳис этиши ва унга ҳисса қўшиш замон билан ҳамнафас лутф соҳиб бўлишимизнинг энг оддий саъйи ҳаракатларидандир. Тақдим қилинаётган мулоҳазаларнинг таълимдаги тадбиқ қилиниши турли изланишлар ёндошишлар таълимнинг ноанъанавий усулари, интерфаол янги педагогик технологиялар, инновацион ҳамкорлик орқали эришишда деб биламиз. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг янги тарихи ўз олдига улуғвор вазифаларни белгилайдики, бу аввало давлатимиз раҳбарининг миллий маданиятимиз ва санъатимиз олдига қўйган теран мақсад ва вазифалар руҳлантирувчи ва етакловчи асосий омиллардан биридир. Ижодкор шахс, келажак авлод актёрлар, режиссёрлар, сўз усталарини тарбиялаш давр талаби, бунга салоҳиятли ҳисса қўшиш, ҳар бир профессор-ўқитувчининг ҳаёт тарзи, асосий фаолият мезони бўлиши табиий жараёндир. Мустақиллик насимлари ўзига ҳос бетакрор анъаналари, бой маданий-маънавий меъроси, кадриятлари, тарихи лол қиларли манбаларга эга халқимизнинг, маънавий ҳазинасини янада кенг ва эркин ривожланиши учун катта имкониятлар дарвозасини очди, жаҳон андозаси даражасида ривожланишимиз учун шароитлар яратди, улкан вазифалар қўйди. Сўз санъати «Бадиий сўз маҳорати» йўналишида изланишлар олиб бораётган ҳар бир ижодкор мураббийнинг иш услуби ўзига ҳос бетакрор манба. Кейинги йилларда яратилаётган қўлланмалар ҳамда янги адабиётлар яратилишга бўлган талаб ўзининг шарқона, ўзбекона ўрнини олиш эҳтиёжи яққол сезилмоқда. Мазкур қўлланманинг мақсади, вазифаси, фаолияти сўз санъати билан боғлиқ турли йўналишдаги ижодкор мутахассисларнинг тасаввур олами, фикр, дил ва тил у мақсади бирлиги, унинг хоҳиш иродасини ифодаловчи сўзнинг қудрати ва таъсирчанлигини оширишга, бадиий етуклиги, равонлиги, мукамаллигини таъминловчи машқлар, вазифалар ва йўриқлар мажмуасини тузишга қаратилган. Бу борада қатор дарсликлар, тавсияномалар мавжуд ва унумли фойдаланиб келинмоқда. Тингловчиларда ижодий баркамоллик ва турфа ижодий хусусиятларнинг шаклланиши даврнинг тезкор фикрловчи, ҳозир жавоб ўткир сўз, сўз сеҳри, қудратидан баҳраманд бўла олувчи ҳамда ўз томошабин-тингловчиларининг қалбини забт эта оладиган ижодкорга айланиши учун ҳар бир мураббийдан доимий изланувчанлик, ҳар бир тингловчига ҳос ва мос тарздаги ижодий шакл ва мазмун устида бош қотириш лозим бўлади. Биз нутқ техникаси ва сўз устида ишлашнинг шарт-шароитлари, тасаввур, хатти-ҳаракат, вазифалар, мақсадлар орқали ўзлаштириш жараёнларига эътибор қаратмоқчимиз. Тингловчилар билан ишлаш жараёнлари шуни кўрсатмоқдаки, бадиий сўз маҳоратидай ўта тиришқоқлик, синчковлик, қизиқувчанлик талаб қилинадиган ўқув машғулотларида замоннинг тезкор тараққиёти, компьютерлар олами, турли тасвир воситаларидан хабардор тингловчиларга фикри, тасаввури, қизиқиши, машғулотлардаги доимий фаоллигини таъминловчи шарт-шароитлар кўникмалар, вазифалар, тавсиялар тузимини ишлаб чиқиши лозим бўлмоқда. Ижодкорнинг сахнавий, ҳаётий сўзлашув маҳоратини, санъатини ўзига ҳос

воситалар, айрим йўналишлар, шунингдек, муаллиф томонидан яратилган бир қанча воқеалаштирилган мураккаб тез-айтишлар, жумлалар, нутқ аъзоларининг ҳаракат меъёрини фаоллаштирувчи «чархловчи», «қайровчи» машқлар мажмуалари киритилган қўлланма ҳақида билдирилган холисона фикр мулоҳазалар, муаллиф томонидан эҳтиром билан қабул қилинади.

Она сутидай мўътабар ўзбек тилимизнинг қудрати ва ҳикматига эришиш, мустаҳкамлаш, уни улғаяётган авлод қалби ва онгига етказиш қанчалар ҳаётий эътиқод. Шу муборак қутлуғ заминга киндик қони тўкилган, ўсиб улғайган миллатнинг ориятли, кадр-қимматли, ҳар бир вакили буни чуқур ҳис этиши ва унга ҳисса қўшишини истар эдик.

Бебаҳо ва беқиёс, нодир ва ноёб бойлигимиз бўлган тафаккур, фикр, мушоҳада ва унинг жонли ифодаси бўлган сўз беқиёс фазилатимиздир. Уни шакллантириш, такомиллаштириш ҳамда асраш баркамол авлод, комил инсон тарбиясидаги муҳим ҳаётий жараёнлардан бири эканлиги маълум. Сўз буюк тараққиётлар силсиласида юксалаётган инсоннинг мақсади, маслағи, хоҳиш-иродаси, хулқ-атвори, хатти-ҳаракати ўз ўрнида борлиқнинг минг бир турланувчи оқимида ўзини, ўзлигини англаниши ҳамда унинг одамзод наздида англаниши хислату-фазилатларнинг сарчашмаси бўлиб қолаверадилар. Инсондаги энг ботиний хусусиятларнинг ички олами, борлиқни ҳис қилиши, унга бўлган асл муносабатлари, тасаввурларининг чексизлиги, теранлиги, ҳаётбахшлиги жонли сўзга айлансагина дунёмизни гўзаллик ва улуғворлик кўркига алоқадорлигини намоён қилади. Сўз, шак-шубҳасиз илоҳий мўъжизакор, қудратли, яратувчи ёки вайрон қилувчи, юксалтирувчи ёки тубанлаштирувчи, улуғловчи ёки мағлуб қилувчи ҳамма нарса ва сабабларга қодир ва алоқадор. Кундалик оддий мулоқат ва муомила мақсад ва маслақ хоҳиш ва иродамиз борлиққа нарса ва ходисаларга бўлган муносабатларимизнинг беқиёс ифодавий воситачиси бўлган сўзимизнинг вазифаси, ўрни, аҳамияти ўзининг залварли хусусиятларини янада мустаҳкамлаб, такомиллаштириб ҳар бир инсон, ҳар бир касб, илм, ижод, соҳибининг энг бирламчи ифода, иқрор, ғоя мақсад, ҳикмат, хатти-ҳаракат, хоҳиш, истак, ирода тилмочига айланиши оддий ва олий ҳақиқат эканлигига шубҳа йўқ.

Турли тоифа, илм, фан, санъат ва маданият намояндалари асримизни «Фанлар тараққиёти асри», «глобал юксалишлар асри», «маданият асри, космос асри» каби атамалар билан номламоқдалар. Ўз ўрнида сўз, муомила, мулоқат илгари сурилаётган тараққиёт турларининг юксалишида ўзининг қудратли беқиёс вазифасини намоён қилишда инсониятга энг беминнат, бетакрор ифода воситаси бўлиб қолаверади. Жонли сўзнинг ранг-баранг таъсирчанлик хусусиятларини кундалик фаолиятимизу ижод ва ижро имкониятларимизга тадбиқ қилишимиз қанчалар асосли ва ўринли, таъсирчан, ибратли бўлса, шу қадар кенг ва чуқур даражада олдимизга қўйган эзгу мақсадлар, комил инсон етук шахсни миллий ғоя руҳида камол топтиришга эриша оламиз.

Илк машғулотларданок “Бадий сўз” санъатидан қудратли, мўъжизавий илоҳий неъматнинг асл моҳияти беқиёс вазифалигига истеъдод ва меҳр билан ёндошиш йўллари излаймиз. Сўз санъати сирларидан заррама-зарра товушларни ўзлаштириб, жамлаб асраб боришимиз зарур бўлади. Сўз ҳақида тушунчаларимиз қанчалар мукамал бўлиши битмас-туганмас бойлик. Шу бойлик зарраларини бир-бир жамлаб олмасак ноёб ҳазинага эга бўламиз. Тасвирда акс этган ҳар бир шахснинг вужуди, пластикаси, тасаввури, унинг ҳаракат эркинлиги мужассамлашган ранг-баранг машқларни, мультимедия имкониятлари билан кўрсатилганда, тингловчиларнинг машқ қоидаларини эслаб қолиши осонлашади. Аммо, буни мукамал ижро даражасига айлантириш учун педогог билан биргаликда тренинг ўтказиши керак бўлади.

Ўз-ўзини баҳолаш саволлари:

1. Миллий истиқлол ғоялари ёритилган қандай бадий публицистик асарлар билан танишсиз?

2. Сўз санъатида ёритилишга муносиб замон қаҳрамонлари ҳақида асарлар танлаш ва таҳлил қилиш тўғрисида фикр-мулоҳазаларингиз?

3. Замонавий персонаж ва образларнинг характери, ички кечинмалари ва муносабат фаоллигини оширувчи вазифалар ҳақида фикрингиз?

4. Танланган ҳарактер ва образларнинг олий мақсади, фикр туйғулари, ички кечинмалари ва ижро маҳоратига эришиш воситалари нималардан иборат?

Асосий адабиётлар рўйхати

1. Алимжонова З.Й., Тўлаганов А.Н., Саҳна нутқи. – Т., Фан, 2005.
2. Носирова А. Жонли сўз санъати асослари. – Т., 2003
3. Жуманов И. Саҳна нутқи. –Т., Ўзбекистон миллий файласуфлар жамияти, 2007.
4. Пўлатов И.Ш. саҳна. – Т., Ўқитувчи, 1994.
5. Саидов У. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. – Т.: Академия, 2007.
6. Тўлаганов А. Шеърый асарлар устида ишлаш маҳорати. – Т., 2006.
7. Хожиматова М. Саҳна нутқи. –Т., Янги аср авлоди, 2011.
8. Холиқулова Г.Э. Саҳна нутқи (тарихий спектакллар мисолида). – Т., ЎзДСИ, 2008.
9. Носирова АСаҳна нутқи. –Т., 2013

3-МАНЗУ. Телевидение ва радиода турли дастурлар (сиёсий-ижтимоий, маданий-маърифий, кўнгил очар интерактив) тайёрлаш ва уларни олиб бориш. (2-соат амалий)

Режа:

1. Телевидение ва радио дастурлари учун лойиҳа ва у асосидасценарий яратиштизимлари
2. Ижтимоий-маданий, маърифий дастурларида жонли сўз ва унингжрочиликмаҳарати
3. Кўнгил очар интерактив дастурлар тайёрлаш ва бошловчилик маҳорати

Бадий сўз маҳорати ва сахнавий нутқнинг интерфаол амалий ижро мукамаллигини шакллантирувчи ва такомиллаштирувчи товушли бирикмалар, сўз, жумла ва мураккаблатирилган воқели тез айтишлар. Бадий тўқималар, таржималар иловаси:

1. Уд-жвз-мдр: товушлари орқали гўё бозорда сотувчилар ўзларининг турли молларига узлуксиз ва фаол харидор чорлайдилар.
2. -Фкм-чкм-чтп-бдупп: асаб кўзгатадиган тасаввурдаги воқеалар таъсирдан сўнг асабий одамлар изҳори.
3. -Чмс-чқрр, жғррр-жунғурр-мбдррмм-мчрчқтрмм: шоирона лирик орзулар изҳори.
4. -Хбк-кракама-чутурр, увптасс-жфвптрака: турфа ғаройиботлар изҳори.
5. -Хткрмл-пчптра-камккратурр: ҳайратовуз манзаралар тасвирлар, мақташ ҳайратга солиш.
6. -Жувжумала жумбурр-жувара жабудурум: ҳавф-ҳатарлардан қатъий огоҳлантириш, фалокатдан асраш, олдини олиш, кўрkitиш.
7. -Тумпарақа қарақатром ирапарақатраструри, торри қора қатритупара тру риро альфазра жмфзластрупп-жажа бажи-жо, жулфазлбрлор: ёмонлаш, фош қилиш, нафрат уйғотиш.
8. Мусиқали театр актёрлиги бўлимида шу товушлар ва вазифага амал қилинган ҳолда товушларни ўзбекча, грузинча, ҳиндча, туркча, Африка ёки Европа халқлари миллий мусиқа ритмлари орқали ҳам ишланиши мақсадга мувофиқдир.

Товушларнинг турли ва ёндош келиши, ёдда қолиши қийин кечади, дастлаб ёзиб олиб ўқиб бериши мумкин, аммо мунтазам такрорлаб фикр ҳаракат ва тасаввур орқали ишлаганда ёд олиниши қийин кечмайди. Аксинча, хотирани, фикрлашни, тасаввурни жонлантириш учун ҳам қўл келади. Товушларни ёндош талаффуз қилиш нутқ аъзоларининг фаол ва эркин бурро ҳаракатланиши учун ёрдам беради:

9. -Нмлқз-злмкн-чт-трк-чрм трнмлл.
10. -Рррчтптрр-тпчтрчқрмм.
11. -Фқғхчмрр рровв-роқо-руқо-роқомтррм.
12. -Ов-лоқо-роқотум рррақатом, товушлари орқали тингловчилар

тасаввур ва фикран куйидаги саволларга жавоб излайдилар: олдин товушлар орқали кейин сўз билан:

13.-Сиз учун бетакрор гўзал манзара, мавжудот, дарахт, сув ости олами, гуллар, ўсимликлар, тоғ, денгиз, дарё, қиру-адирлар.

14.-Ғаройиб олам ҳақида таъсиротлар: ғорлар, турфа олам манзаралари, ўрмонлар, чакалзорлар, шаршаралар манзараси.

15.-Орроқоро-руқоронг-онғқороғоччонг-унгақарақатронг-руқа-рақа тронг.

16.-Чийрақатунг-жумароқатунг-тупара-рапа-трупп.

17.-Жонг-жоқо-жунг-жума-ромо-жум.

18.-Тупура-пагу-турапа-тапара-тронг.

19.-Чухрақачунг-жумара-жужаромм.

20.-Бнн-жмано-мона-жумм.

21.-Тупрапатум-тонг-рақатум, тува-жаба-бдромм.

22.-Човражажу-жуваражужорр-рррото-проот.

23.-Турр-рапа-тп-томм-инг-кара-кичирингг.

24.-Чп-тп-тпчтрмм, гум-чаларап-чомм.

25.-Чанг-рақа-чумм-чумм-лим-дам-раба-дуба-ранг.

26.-Дам-раба-дуба-ранг-рапа-рапа-тупароп.

27.-Пурр-рапа-тупу-топ-апала-лупп-понг.

28.-Лупала-лупанг-тқрм-қчмрқчмрр.

29.-Зул фазл фулумучутурумбудурм.

30.-Жума-рама-рамажум-жуфу-зу будубрмм.

31.-Аллақа-ландон-уллақа-лонг.

32.-Жумана-мажом-жом-на-мадум-оважа-бу-жом.

33.-Овово-вудо-увводо-ди-донг-лола-ла-ли-ловв.

34.-Лувв-ла-ла-ли-ло-лов-лов-ло-лудонг.

35.-Ховло-ло-луловв лов-ло-ло-лў-лў-ловв.

36.-Хабара-хубурр-жумара-жўмолл.

38.-Можи-мужи-мужолл-можи-мужу-мужоломм.

39.-Мрқрумурр-мура-курумурр ввр вдурумм.

40.-Бдрмдр-млм-мдрр-бдмдрмм-мк-мклмм.

41.-Нмррқччмм зззбдмм бдз-бдммфчзбдм.

42.-Бзмлқз млмбдрр фзмдзм млчтмрр.

43.-тпоро потроп тори-пори-пов-ропотруп.

44.Мен соғинган машғулот, манзара, сиймо, таом, томошо, воқеа.

45.Триқ турақа трук тронг

46.Оқ-троқо-трук-тро

47.Уптсисс-сороқочурлиримм-чурам-чирқрмрилл

48.Чринг-чиноқ-чуринг-чиринг

49.Кпртрлфст-крмтрлмстрлмрлл-умболлоқо трумастрилиро

50.Кри-кре-кра-кро-кру-кри-кронг

Талаффуз машқидан сўнг яна кенгайтирилган тез айтиш воқеа, мақсад ва турли шарт-шароит вазифалар қўйилиб талаффуз қилинади:

«Ўш пашаси пес пашша.Пес Ўш пашшаси беш пашшага кўпайди.Беш пашшага кўпайган пес Ўш пашшасидан пешма-пешига без юз эллик бешта пес пашшача кўпайди.

Пес Ўш пашшасидан беш пашшага кўпайган беш юз эллик бешта пес пашшадан яна беш минг беш юз бешта пес пашша кўпайганда-кўпайиб, сурбетдан-сурбет, ғурбатдан-ғурбат, кулфатдан-кулфат келтириб гала галалашиб асабларни арралаб, ғазабни кўзғаб, пишлоқларни яламай, мушукларни таламай Чилангар Чори билан Жарроҳ Тошпўлат тажангни талашга тушди.

Пес Ўш пашшасидан беш пашшага кўпайган беш юз эллик бешта пес пашша кўпайганда-кўпайиб, сўппайганда-сўпайиб, ўшшаганда-ўшшайиб беш минг беш юз эллик бешта пес пашшачаларни кўпайтирганидан кейин сурбетдан-сурбет, ғурбатдан-ғурбат, кулфатдан-кулфат келтириб гала гала бола-чақаси, ака укаси, амма холаси, тоға жияни билан асабларни арралаб, ғазабни кўзғаб, пишлоқларни яламай, мушукларни таламай Чори Чилангар билан Жарроҳ Тошпўлат Тажангни талашга тушганидан кейин Чори Чилангар билан Жарроҳ Тошпўлат Тажангни чақишларга чидамай туни билан уҳламай, аммо сира йиғламай:

61.Аччиги жуга жо

62.Умпалука ука лака лпрр тпрмм

63.Тпрқчурр чпалақачонг

64.Синча сунча синчақа сунча

65.Гжмжжу гжмжжу жум

66.Гнкжирр жплкжум жаҳалақажу жуҳлакужуми

67.Жржжжу жп жп птусс

68.Мпт птувв мпт птувв мпт птусс

79.Уважақа жуҳанг синхрофазатронаэро

70.Куалалумпурсуну суано супмитсиали деб жаврашга тушдилар.

Ушбу тез айтишнинг воқеаси ва шарт-шароити, тингловчининг ички тасаввурига монанд ҳаракат ва муносабатини белгилаб тавсия этилган товушлар бирикмалари билан ифодалашга уриниши, талаффуз мукамаллигига кўникма ҳосил қилиш, аниқ фикр мантиқи асосида тингловчини фаолс ўз ҳаракатини мустаҳкамлашга шароит яратади.Сўз санъатида сўз сеҳри, унинг таъсирчанлик кудрати жумлалар қурилиши ва жозибадор, бетакрор бўлиши учун ҳам мураббий, ҳам тингловчи изчил изланишга сўзнинг фикрлар, таъсиротлар, тафсилотлар, муносабатлар уммонидан оқайтган гоҳ тиниқ булоқ зилолчашмасидек тоза, гоҳтоғу-тошларданжўшқинликвакудратбиланоқайтганшалодайфусункорликкашфэт ишибеқиёсаҳамиятга, ката ижтимоий, маънавий-маърифийқимматгаэгаалбаттаўз-ўзиданҳечнарсасодирбўлмайди.

Тингловчилар томонидан танланган турли жанр мавзу воқеали адабий матнлар юзаки йўл-йўриқ ва ёдлаш билан тингловчини ишонтира оладиган, таъсир қила оладиган, жалб қила оладиган сўзга айланмайди. Сўз ўзининг жонли ва таъсирчанлик қувватига эга бўлиши учун, сўз устаси руҳан тайёр бўлиши, етилиши керак. Бу эса тингловчидан кўплаб адабиётлар ўқиши,

кузатувчан, қизиқувчан, изланувчан бўлишини тақозо этади. Аммо нутқ техникасини ўрганиш ва ўзлаштиришнинг бошланғич давриданоқ тингловчиларга матннинг ривожини ифодавий ечимини шакллантиришини ҳам назарда тутиши зарур. Матн билан ишлашнинг масъулияти, юки, машаққати режиссёр ва иштирокчи учун барабар куч талаб қилади. Бошқа тафсилотлар эсланиш тавсия этилиши ёш ижодкорларни тасаввурлари ранг-баранглиги ва унинг товушлар орқали етказишга уриниш ўқувини ривожлантиришларига ёрдам беради. Тингловчининг эркин тасаввур ва товушлар талаффузи машқларидан сўнг турли мавзулардаги шеърлар, воқеа адабий матн, ҳикматлар, публицистик тасвирлар орқали амалий ижродаги натижасини эшитиб кўриш, таҳлил қилиш фикр алмашишга тавсия этилади:

Талаффуз равонлиги ва бурролиги равонлиги таъсирчанлиги, жарангдорлиги артикуляцион эркинлик ва фаолликни такомиллаштиришга замин яратувчи бундай товушли бирикмалар, ундан кейинги жонли бадиий сўз маҳорати ижро жараёнларини мукамаллаштирувчи жараёнларда такрорланиши мақсадга мувофиқ бўлиб, уни профессионал актёрлар, суҳандонлар, бадиий сўз усталари, нотиклар ва фаолияти сўз санъати билан боғлиқ, профессионал вокалист, эстрада, опера ва фолклор кўшиқчилари ҳам кенг тадбиқ қилишлари мумкин. Бу товушли бирикмаларнинг тил чарҳлаш, тил қайраш мақсадидаги такройи машқларидан сўнг талаффузнинг равон, ифодавий фаол таъсирчан ижро амалиётида турли матнлар билан мустақамланиши мақсадга мувофиқдир. Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Ибройим Юсуповнинг XXI асрга шеъри танланди.

Салом, янги аср!

Адашган сайёд

Нотаниш эшикни аста қоққандай,

Бўсағанг олдида бул инсоният

Ҳадик, умид билан сенга боққандай

Мангу яшамоқнинг ишқида ёниб,

«Янги ҳужайра»лар кашф этган одам,

«Озон туйнуги»нинг йиртиғин топиб,

Минг йиллар сўроғин сўраб дамодам.

Сенинг кимлигингни била олмасдан.

Бўсағангда туриб боши қотади.

Бир телба кимсадай ақлдан озган,

Қирқ минг ҳаёл билан ўйга ботади.

Сен қандай бўларсан?

Тимсолинг қандай?

Ҳавф-хатардан

Ҳапқиради ҳаёлим

Ўт-муз билан ўйнаб бораётгандай,

Руҳиятни қийнар ҳамма саволи,

Аҳлу-илм, заковат тиллар топишиб,

Жаҳон лол қолгудай сатрларни очар,

Ва лекин манфаат, феъллар тўкнашиб,
 Дунё-беварака кулбага ўхшар,
 Одамзод бўл уйда бир яшаб туриб
 Бир-бирин севиб ҳам жирканётгандир,
 Шайтон ҳозир компьютерга ўтириб,
 Инсондан тажриба ўрганаётир.
 Жаҳон бозорида нелар йўқ ҳозир
 Сотилади қонли қирғин қуроли
 Бизни ишқи билан чопқилаб давр,
 Доллар келар йўлга тузоқ қуради.
 Бул даврнинг ғалат атамаси кўп.
 «Мафия», «Коррупция», «Террор» яна не
 «Наркотик», «Маньяк», «Спид»-дилнинг жабри кўп,
 айтсанг ғам босади кўнгил ҳонани.
 «Ўзим бўлай деган қадимий иллат,
 Инсон кўнглин заҳ сув каби жойлаган.
 Нафсу такаббурлик тикани гуллаб,
 Қурол билан бола каби ўйнаган.
 Ётсираб эл-элни, инсон инсонни,
 Бажхонада тўхтатиб йўл дарбандлари,
 «Ўтиш даври» деган қаттол замонни,
 биз ўтаётимиз анчадан бери.
 Сен бунга не дейсан эй янги аср?
 Келажакка не тайёрлаётирсан?
 Сендаги мурувват, ақлу-тафаккур
 Қай аҳволда? Қандоқ кутаётирсан?
 Эски асринг яхши ёмон меросин
 Сен албатта қабул қилиб оларсан
 Одамзоднинг феъли, бузуқ дунёсин,
 Тузайман деб кўп ҳаракат қиларсан.
 Лекин сен эргашиб эски асрга,
 Унга ҳавас этма, сақла сал ибо.
 Инсонни ажратма қара орийга,
 Ҳалқлар тақдирини қилма тажриба.
 Бизлар кўрдик ғафлат кетганда ошиб,
 Дарёлар терс энди, денгиз қувради
 Бир-бирига ёвуз урушлар очиб
 Одам ўқлар отди, қирди увлади.
 Лекин инсониятда зўр бир умид бор
 Дунё эзгуликка таянаётир.
 Ўзини таниган ҳалқлар баҳтиёр
 «Мустақил ҳаёт» деб уйғонаётир
 ёвузлик такаббур қирғинлар иши,
 у ҳозир ҳеч кимга бошини энмас,
 лекин қай маконда ҳалқ деган киши

тинч, аҳл-фаровон яшашни суймач?

Кел сен янги аср!

Ўрнат адолат.

Умид жайхундай тошиб тўлғайсан!

Ақл курилтойин чорлаб одамзод,

Қиёси йўқ олтин аср бўлғайсан.

Биздан ақллироқ, бахтлироқ авлод

Келиб янги асрнинг хур болалари,

Бағрингда топишиб меҳри-мурувват

Туташсин дўстликнинг «ипак йўллари».

Монологлар билан ишланиш жараёни актёрлик маҳорати мактабини чуқур жиддий ва мукаммал ўзлаштириб олингандан сўнг, яъни тингловчилар турли воқеаларнинг ривожланиши жараёни турли шарт-шароитлар, кўриш, тасаввурлаш, фикрлаш, баҳолаш, муносиб муносабат, олий мақсад, жисмоний ва рухий ҳаракат имлоларини мукаммал ўзлаштирганидан сўнг олинади. Аммо сахна асарларидан айрим монологларни олиб ишланиши учун аввало асарни атрофлича ўрганиш, унинг тарихи, воқеалар тасвирланган давр, муҳит, урфу-одатлар, муаллиф ва унинг фаолияти ва бошқа омиллар ўрганилади. Битта монолог билан ишлаш ҳам тингловчи ва мураббийдан кунт сабот, катта хоҳиш, изланиш кўп вақт талаб қилади. Монологлар ижросининг талаблар даражасида чиқиши фақат сахна нутқи предмети билан боғлиқ эмас, у тингловчининг табиати, хиссиёти, фикр кенглиги ишончи, муносабатининг фаоллиги каби ниҳоятда муҳим иқтидор, истеъдод билан сермашаққат меҳнатга иштиёқ меҳр ҳамда янада муҳим актёрлик маҳорати предмети мукаммал ўзлаштирган бўлиши керак. «Сўз ҳамма ижодий жараёнларнинг гултожи» бўлиши ҳаётий ва ижодий ҳақиқат мезони экан маҳоратда сушт оқсоқ тингловчидан сахнавий сўзлаш нутқ маҳоратида самара кутиш ижодий табиатга енгил-елпи, юзаки, асоссиз қараш билан баробарида сахнавий сўзлаш санъатини шакллантириш ва мукаммаллаштириш учун кўшимча изланишлар, тафсилотлари услубиятларини ёритмоқчимиз. Мустақиллик шарофати билан давлатимизда «Она тилининг давлат тили» деб эълон қилиниши, жаҳон ҳамжамияти билан иқтисодий-ижтимоий, маданий алоқаларимизнинг кучайиши учун қўл келадиган ҳамда ҳаётимизнинг ҳар бир соҳасида компьютерлар салтанати ўрин олганлиги лотин алифбоси йўналишида тадбиқ қилишимизни тақозо этмоқда. Бу шарт-шароитлар қўлланмада лотин алифбосида унли ва ундош товушлар талаффузи назарда тутилиши лозим. Албатта биз бой адабий меросимизни асраб ҳам кирилл, ҳам лотин алифбосида ўргана олишимиз нур устига нур.

Тилла тахт устида, бошига тилла жиға қўндирган бир қиз, ой деса оғзи бор, кун деса кўзи бор.

Тингловчиларда катта истеъдод билан яратилган, бадиий пишиқ ва етук, воқеалари таъсирли муаллифнинг ғояси, мақсади бугунги кунимизга миллий истиқлол мафкурасига уйғун асарларнинг танланиши, тингловчиларнинг фикри-ёди қалбини уйғота олиши ҳаёлини банд қилиб қўйиши ҳам ҳал қилувчи сабабларидан биридир.

Нутқ техникаси, мантиқ, сўз билан ишлашнинг ҳамма жараёнларида ҳам тингловчида сўзга, жонли сўзга, таъсирчан бетакрор сўзга доимий меҳр чанқоқлик уйғотиб бориш зарур. Тингловчилар сўзни энг ноёб, бебаҳо ижод манбаси эканлигини бутун вужуди, онги ва қалби билан ҳис этишлари керак. Сўзга меҳри, чанқоқлиги бўлмаган ижодкор қандай қилиб ижод машаққати юкини ҳис қилиши ва сўз орқали ўз томошабинлари ишончи, ҳайратини забт этиши мумкин? Сўзга хассослик, сўзнинг кадр-қимматини билмай изчил ўрганмай жонли сўзни ҳис қилиш ва ўз томошабинларига ҳис этдириш мутлақо мантиққа зид уриниш бўлар эди. Адабиёт оламида инсониятнинг маънавий дунёсига сув билан ҳаводек зарур².

Инсониятни ҳамон ларзага солиб келувчи ноинсоний иллатлар – урушлар, зўравонлик, террор, ўз юрти, Ватани, халқига садоқатсизлик, ҳоинлик жуда катта муаммо бўлиб турган пайтда Ватан, юртга садоқат мадҳи акс этган миллий истиқлол ғояси таъсирчан талқин этилган асарлар ёш ижодкорнинг дунё қараши, тасавури, тафаккурини шакллантирувчи манба бўлиши муҳим қимматга эга.

Саволлар.

1. Телевидение ва радио дастурларидаги оммабоп, ғоявий-таъсирчан, бадий пишиқ кўрсатувлар ҳақида фикр ва мулоҳазаларингиз нималардан иборат?
2. Янги лойиҳалар асосида яратилган сценарийларнинг ғоявий-бадий қимматини таъминловчи омиллар нималардан иборат?
3. Ижтимоий-маданий, маърифий дастурларда жонли сўзга унинг ижро маҳорати билан эътибор қозонган таниқли сўз усталари, нотиклар ҳақидаги таҳлилий фикрларингиз?
4. Кўнгилад очар интерактив дастурлар тайёрлашда бошловчи ва муаллифнинг вазибалари нималардан иборат?

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2012

1.2. Таълим тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

1.3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997. – 9-сон.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

²Жаҳон адабиёти. № 9. 2000. 7,8,9 - бетлар.

2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. «Ёш оилаларни моддий ва маънавий кўллаб-қувватлашга доир кўшимча чоратадбирлар тўғрисида». «Халқ сўзи» газетаси, 2007 йил 19 май.

2.2. “Ўзбеккино” давлат акциядорлик компаниясини тузиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1996 йил 29 апрель // Ўзбекистон Президентининг Фармонлари. 4. – Тошкент: Адолат, 2000.

2.3. Ўзбекистонда миллий рақс ва хорография санъатини ривожлантириш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1997 йил 9 январь // Ўзбекистон Президентининг Фармонлари. 4. – Тошкент: Адолат, 2000.

2.4. Ўзбекистон Бадиий академиясини ташкил этиш ҳақида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони // Халқ сўзи. 1997 йил 27 февраль

2.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1533 сонли қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари ва Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари

3.1. “Жаҳон адабиёти” журналининг ташкил этиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори. 1997 йил 27 февраль // Халқ сўзи. 1997 йил 1 март.

3.2. Олий таълим муассасалари педагог кадрларининг қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасининг ошириш тизимининг янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори. 2012 йил 26 сентябрь // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2012 йил, 39-сон.

3.3. Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида. 2011 йил 23 февраль. // Номоддий маданий мерос бўйича меъёрий ҳужжатлар (тўплам). – Тошкент 2013. – Б. 55.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

4.1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. -Т.: Маънавият, 2008.

4.2. Каримов И.А. Ўзбекистон Ислом цивилизацияси ривожига қўшган хиссаси. Халқаро илмий-амалий конференциядаги сўзи. «Халқ сўзи», 2007 йил 15 август.

4.3. Каримов И.А. Ўзбек халқининг ислом маданияти ривожига қўшган бекиёс ҳиссасининг юксак эътирофи. Президент И.Каримовнинг «Туркистон – пресс» нодавлат ахборот агентлиги муҳбирига берган интервьюси. «Халқ сўзи» газ. 2007 йил 23 февраль.

4.4. Каримов И.А. Истиклол ва маънавият. – Тошкент: 1994.

4.5. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз – келажак йўқ. – Тошкент: 1998.

V. Дарсликлар, Ўқув қўлланмалар... (алифбо тартибда)

- 5.1. Алимжанова З.Й., Тўлаганов А.Н., Саҳна нутқи. – Т., Модул, 2005.
- 5.2. Джулдиқараева Х. Саҳна нутқи (Талаффуз техникаси). – Т., ЎзДСИ, 2008.
- 5.3. Джуманов И. Саҳна нутқи – Т., Ўзбекистон миллий фалсафашунослар жамияти, 2007.
- 5.4. Исроилов М. Диалоглар устида ишлаш. – Т., 1996.
- 5.5. Нурмухаммедова Ў. Саҳна нутқи. – Т., ЎзДСИ, 2008.
- 5.6. Носирова А. Саҳна нутқи. – Т., Фан 2013
- 5.7. Тўлаганов А. Шеъррий асарлар устида ишлаш маҳорати. – Т., 2006.
- 5.8. Тўлаганов А. Саҳна нутқи. – Т., мусиқа 2009.
- 5.9. Ходжиматова М. Саҳна нутқи. – Т., Янги аср авлоди, 2011.
- 5.10. Холиқулова Г.Э. Саҳна нутқи (тарихий спектакллар мисолида). – Т., ЎзДСИ, 2008.

VI. Интернет сайтлари

- 6.1. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz
- 6.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz
- 6.3. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz
- 6.4. Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz
- 6.5. Infocom. uz электрон журнали: www.infocom.uz
- 6.6. Ziyonet
- 6.7. <http://www.teatr.ru>
- 6.8. <http://www.uzbekteatr.skm.uz>
- 6.9. <http://www.teatr.ru>
- 6.10. <http://www.teatr-stanislavsky.ru>
- 6.11. <http://www.teatr-estrada.ru>

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1	“Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги инновациялар” модулининг асосий вазифаси?	А) Адабий тил ҳамда томошабинга таъсир қилишни ўргатади;	Б) Ифодали ўқиш усулларини ўргатади;	С) Монологлар ижрочилигини ўргатади;
2	“Саҳна нутқи фанини ўқитишдаги инновациялар” модулининг таркибий қисмлари?	А) Бадиий ўқиш, орфоэпия, сўз устида ишлаш;	Б) Ифодали ўқиш, нафас, овоз, талаффуз;	С) Нутқ техникаси, нафас, овоз, талаффуз, орфоэпия;
3	Нутқ техникасининг таркибий қисмларини аниқланг?	А) Артикуляция, нафас, овоз, дикция, орфоэпия	Б) Ифодали ўқиш, нафас, жонли сўз	С) Тез айтишлар, шеър, монолог
4	Ижро санъатида тўғри нафас олиш усуллари?	А) Диафрагмал аралаш нафас;	Б) Елкага олинган нафас;	С) Қоринга олинган нафас;
5	Дикцион машқларнинг вазифаси?	А) Товушларнинг талаффуз меъерини шакллантиради;	Б) Товушдаги ноаниқликни тузатади;	С) Нутқ аъзоларини чиниқтиради ;
6	Артикуляцион машқларнинг вазифаси?	А) Нутқ аъзоларининг ҳаракатланиш меъерини фаоллаштиради;	Б) Жағлар ҳаракатини фаоллаштиради;	С) Тилнинг ҳаракат меъерини кучайтиради;
7	Овоз жарангдорлигини оширувчи машқ қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) Овоз марказини топиш, резонатор ва сонор товушлар устида ишлаш;	Б) Унли ва ундош товушлар жарангги, резонаторлар устида ишлаш ;	С) Резонаторлар ва артикуляция устида ишлаш;
8	Қайтаргичлар вазифаси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) Товушларни аниқлаштиради, овоз диапазонини мустаҳкамлайди ;	Б) Овоз диапазонини мустаҳкамлайди, сўзлар таъсирчанлигини оширади;	С) Овоз жаранггини оширади, овоз диапазонини ва товушларни кучайтиради;

9	Қайтаргичларга инсон вужудидаги қайси аъзолари киради?	А) Кўкрак қафаси, пешона суяги, бурун, тишлар, юз суяклари, елка кураклари;	Б) Тил, лаблар, томоқ, тишлар;	С) Қорин бўшлиғи, тишлар, жағлар;
10	Овоз машқларининг вазифалари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) Овознинг жарангги, тембри, диапазони кенглигини мустаҳкамлайди ;	Б) Овоз диапазони кенглигини мустаҳкамлайди;	С) Овознинг шакли, ҳолатини, талаффузни чиниктиради ;
11	Унли товушларнинг ҳосил бўлиши қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) Оғиз бўшлиғида тўсикқа учрамай пайдо бўлади;	Б) Лаблар ва тилнинг фаол ҳаракатидан пайдо бўлади.	С) Томоқ ва ҳикилдоқнинг иштирокида пайдо бўлади.
12	Унли товушлар талаффузи тартиби қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) и, э, а, о, ў, у, и;	Б) и, ў, а, э, о, и;	С) э, а, о, ў, у, и;
13	Сирғалувчи ундошлар қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) в, ф, з, с, ш, й, ғ, х, х;	Б) с, з, ш, ж, ғ, х, к, ч, в;	С) қ, л, с, з, ж, ғ, х, х, ф;
14	Портловчи товушлар қайси қаторда тўғри курсатилган?	А) п, б, д, т, г, ж, ц, г, к, қ;	Б) м, л, р, с, т, ж, ц, қ, к;	С) ф, м, р, с, т, г, д, б, п;
15	Бурун товушлари қайси қаторда тугри курсатилган?	А) м, н, нг;	Б) х, н, л;	С) р, ф, м;
16	Урғу олувчи сўзлар ҳақидаги тўғри қаторни белгиланг?	А) Сўз хатти-ҳаракати орқали, эга ва қесимга, янги маъно берувчи сўзларга;	Б) Янги маъно берувчи сўзлар, эга ва қесимга;	С) Эга ва қесимга, янги сўзларга;
17	Психологик паузанинг вазифалари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?	А) Ижрочининг мақсад ва сўз хатти-ҳаракатини фаоллаштиради.	Б) Сўз туркумларини тасирчанлигини оширади.	С) Эга ва қесимганинг муҳимлигини курсатади.

18	Матн билан ишлаш вазифалари қайси каторда тўғри курсатилган?	А) Асар билан танишиш, мантикий таҳлил, етакчи хатти-харакатни аниқлаш.	Б) Асар мантикий таҳлил қилинади, танланган матн талқини устида ишланади;	С) Асар персонажларнинг мақсад ва вазифаларини ўрганиш.
19	Адабий тасвирий матн билан ишлаш мақсадини кўрсатинг?	А) Тасаввур ва тасвирлаш маҳоратини шакллантириш;	Б) Тасаввур тизими узвийлигини мустаҳкамлаш;	С) Адабий тасвирий матнни ифодали ўқиш орқали;
20	Мавзу ҳақидаги тушунча қайси каторда тўғри кўрсатилган?	А) Муаллиф танлаган, бадиий образлар орқали талқин этилган ходиса.	Б) Адиб ғояси, фикр ва олий мақсаддан келиб чиқадиган хулоса.	С) Асардаги кўп қиррали мазмунни яхлит холга келтирган асосий муаммо.
21	Ғоя ва унинг таърифи қайси каторда тўғри кўрсатилган?	А) Муаллифнинг ўқувчиларга айтмоқчи бўлган асосий фикр ва мақсади;	Б) Воқеалардан олинган таассурот асосидаги маъно;	С) Воқеа мазмунидан келиб чиқадиган муаллифнинг олий мақсади;
22	Мазмун ҳақида тушунча?	А) Муаллифнинг фикри ва мақсадларини ифода этиш;	Б) Мақсаднинг хатти-харакатлар орқали ривожланиб бориши;	С) Адабий асар ижросининг ўсиб бориши жараёни;
23	Тугун ҳақида тушунча?	А) Воқеалар ривожланишига туртки бўлган асосий сабаб;	Б) Ўқувчи учун жумбоқ бўлган персонаж;	С) Асосий қаҳрамоннинг ажралиб чиқиши;
24	Кульминация ҳақида тушунча?	А) Қарама-қаршилик, образлар тўқнашувининг ҳал қилиниши;	Б) Олий мақсад асосида шиддатли ривожланиш тизими;	С) Ҳаракатлар тизимининг зиддиятли чўққиси.

25	Ечим ҳақида тушунча?	А) Кульминацияда н сўнгги хулоса;	Б) Асар сюжетининг ривож ва динамикаси;	С) Асар воқеаларининг тўхтаб қолиши;
26	Вазият ҳақида тушунча?	А) Асардаги воқеалар ривожда персонажларнинг ўзаро муносабатлари;	Б) Воқеалар занжирининг ўзаро алмашувида юзага келган ходиса;	С) Асар воқеадаги қаҳрамоннинг ҳатти-ҳаракатлари тизими;
27	Экспозиция ҳақида тушунча?	А) Воқеа ва ходисаларнинг тугунгача бўлган тасвири ва талқини;	Б) Воқеани ривожлангирувчи мантиқий баён;	С) Асарнинг бадиийлик асоси;
28	Пролог ҳақида тушунча?	А) Экспозицияни асосий воқеага эга бўлиш жараёни;	Б) Шарт-шароитлар асосида персонажлар нутқи;	С) Асар қаҳрамонларининг зиддиятли диалоги;
29	Эпилог ҳақида тушунча?	А) Асар ечимини оидинлаштирувчи якуний баён;	Б) Асар воқеалари кулминацияси ва ниҳояси;	С) Якунловчи баён мақомидаги талқин;
30	Конфликт ҳақида тушунча?	А) Зиддият, ҳатти-ҳаракат, баҳс, мунозара, мулоҳазалар баёни;	Б) Манфаатдорлик дунёқараш, хоҳиш-ирода, истак ва интилишлар;	С) Зиддиятга олиб келувчи омиллар;